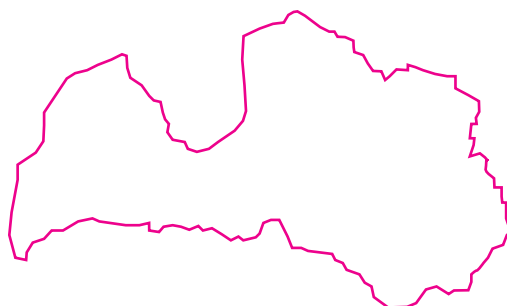

Latvija 2040

Četri nākotnes scenāriji

Daunis Auers, Uldis Spuriņš

Rīga, 2024. gada aprīlis

Latvija 2040
Četri nākotnes scenāriji
Rīga. Domnīca LaSER. 2024.

Autori: Daunis Auers un Uldis Spuriņš
Maketu un vāka dizainu veidoja: Līga Ramata

© Domnīca LaSER. 2024.

SATURS

SATURS	3
PRIEKŠVārds	5
KOPSAVILKUMS	6
IEVADS	9
1. PAŠREIZĒJĀ SITUĀCIJA	12
2. GLOBĀLIE DZINUĻI	21
3. VIETĒJIE DZINUĻI	30
4. SCENĀRIJI	39
AUTORI	50

PRIEKŠVārds

Aigars Rostovskis
(Phd),
Domnīcas
LaSER padomes
priekšsēdētājs

Aizvien pieaugošā ģeopolitiskā nestabilitāte, globālā nenoteiktība un citādi sarežģītais pasaules fons, kā arī Latvijas izaugsmes nepārliciecinājuma trajektorija ir bijuši galvenie stimuli domnīcas izveidei. Acīmredzot Latvijā ir sasniegts kritiskais punkts, kad vairākas privātpersonas ir gatavas ieguldīt savus finanšu resursus, profesionalitāti, zināšanas, laiku un citas aktivitātes domnīcas izveidē un darbībā.

Latvijas drošību un ilgtermiņa attīstību apdraud valstiska mēroga mērķu un rīcībspējīgas politikas neesamība saimnieciskajās jomās, valsts pārvaldē, demogrāfijā un drošībā, kuru novērst var tikai izlēmīga un uz ilgtermiņa ekonomisko attīstību orientēta valsts politika, kas virzītu mūsdienīgu, eiropieisku, drošu un plaukstošu Latvijas valsti un sabiedrību.

Domnīcas galvenais mērķis ir izstrādāt jaunas, inovatīvas un pētījumos balstītas politikas idejas, veicināt sabiedrisko viedokli un piedāvāt Latvijas politikas īstenotājiem analizē balstītus risinājumus valsts attīstībai. Mūsu motivācija ir demokrātiskas Latvijas drošība un sabiedrības pārticība un labklājība, un ar domnīcas darbību mēs ceram ietekmēt dinamiskāku tautsaimniecības

attīstību un panākt, lai Latvija iekļūtu Eiropas Savienības turīgāko *Top 10* valstu vidū ne vēlāk kā līdz 2040. gadam, saglabājot valsts uzņemto ģeopolitisko kursu Eiropas valstu saimē un NATO.

Domnīcas vērtības – Brīvība = Zināšanas + Taisnīgums + Uzņēmība – ir svarīgas sabiedrības attīstības procesā un lēmumu pieņemšanā. Domnīca ar pētījumiem, dažādiem pasākumiem un aktīvu komunikāciju plāno pozitīvi ietekmēt sabiedriski politiskos procesus un lēmumu pieņemšanu, virzot Latviju uz straujāku izaugsmi un labklājību. Domnīca izglītos un informēs sabiedriski politisko procesu dalībniekus, vēlētājus, kā arī interesentus, rīkojot debates, tikšanās, prezentācijas un citas mūsdienīgu domu apmaiņas formas. Domnīca darbosies kā atvērta sistēma dažādu ideju izvērtēšanai, palīdzot veidot kvalitatīvāku politiku.

Esmu pārliecināts, ka mūsu darbs veicinās diskusijas sabiedrībā, politiskajā vidē ar viedokļu līderiem, un tas viss palīdzēs Latvijai kļūt labākai!

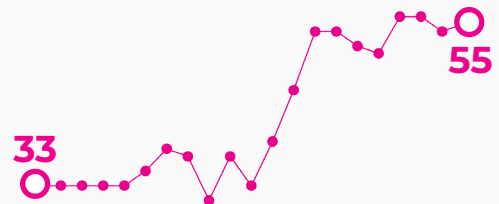
KOPSAVILKUMS

Globālie dzinuļi

Ģeopolitika

Valstis ir nepiekāpīgākas savās nostājās dažādās jomās (militārajā, ekonomiskajā, tehnoloģiju u.c.), kas rada vairāk konflikt-situāciju.

2002

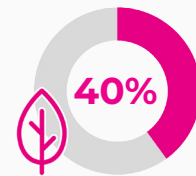
2022

Militārie konflikti ar valsts valdību iesaisti

Zaļais kurss un enerģijas sistēmas transformācija

ES ir izvēlējusies īstenot zaļo kursu un būt līderis vides un zaļo tehnoloģiju jomā, kam būs jāpielāgojas, bet kas arī radīs attīstības iespējas.

Līdz 2030. gadam vietējam tirgum nepieciešamo vides tehnoloģiju apjoms, kas tiks ražots pašmāju uzņēmumos

Tehnoloģiju attīstība

Tiek radīts arvien vairāk datu, ko var izmantot, lai attīstītu tehnoloģijas, kas risina daudzas cilvēcei nozīmīgas problēmas (piemēram, palielina darbaspēka produktivitāti, novērš globālo sasilšanu un klimata pārmaiņas), bet tehnoloģiju pielietojums var būt arī destruktīvs.

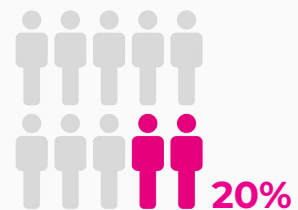

Vienas minūtes laikā radītie dati:
Koplietojumi Instagram (2022)

Demokrātijas lejupslīde

Kopš 2005. gada to valstu skaits, kurās situācija brīvības ziņā pasliktinās, ik gadu pārsniedz to valstu skaitu, kurās novērojami uzlabojumi.

2023. gadā brīvās valstīs dzīvojošo iedzīvotāju skaits

Demogrāfija un globālā migrācija

Cilvēki no reģioniem ar pieaugošu iedzīvotāju skaitu, bet mazākām iespējām, turpinās meklēt labvēlīgākus apstākļus citviet.

Pasaules iedzīvotāju skaits 2040. gadā (bet pieauguma temps samazināsies)

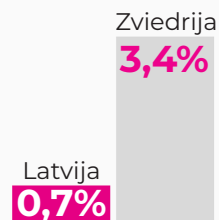
Šī ziņojuma mērķis ir stimulēt stratēģisko domāšanu par Latvijas nākotni. *Nākotnēšana* (angļu val. – *foresight*) ir būtisks rīks ilgtermiņa politikas plānošanā un veidošanā ar mērķi jau šodien meklēt risinājumus rītdienas izaicinājumiem. Pēdējā desmitgadē ir vērojama *nākotnēšanas* institucionalizācija Eiropas valstīs, arī Igaunijā un Lietuvā, bet Latvija izceļas ar to, ka *nākotnēšana* nav sistemātiski izmantota valsts politikas plānošanā.

Vietējie dzinuļi

Inovācijas un jauno tehnoloģiju izmantošana

Vismaz dažās jomās jābūt starp tehnoloģiju līderiem – jāizmanto iespējas un attīstības nišas.

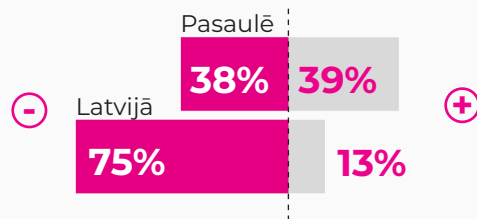

Ieguldījumi pētniecībā un attīstībā vidēji 2018.-2022. gadā (% no IKP)

Cilvēkkapitāls

Betons jāaizstāj ar gudriem ieguldījumi cilvēkkapitālā, kas būtu ienesīgi gan indivīdiem, gan sabiedrībai kopumā.

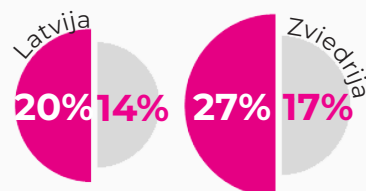

Jauno darbinieku piesaistes tendences: Talantīgu darbinieku pieejamība darba tirgū

Neuzticēšanās politikas sistēmai

Efektīvāka valsts pārvalde palīdzētu uzņēmumu konkurētspējai un celtu iedzīvotāju dzīves kvalitāti.

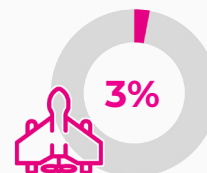

Vispārējās valdības īpatsvars nodarbinātībā un IKP 2022. gadā

Spiediens uz budžetu

Sabiedrība noveco, bet aizsardzības izdevumi pieaug un paredzams, ka turpinās pieaugt.

2027. gadā valsts budžeta finansējums aizsardzībai (no IKP)

Rīga kā visas Latvijas attīstības dzinējspēks

Rīgas globālā konkurētspēja noteiks Latvijas un līdz ar to arī Latvijas reģionu izaugsmi.

Iedzīvotāju skaits Rīgā kopš 1990. gada

SCENĀRIJI

IEVADS

Nākotnes pētījumu uzdevums nav tikai tendenču apkopošana, bet nākotnes ietekmēšana, radot argumentāciju tagadnē pieņemamiem lēmumiem.¹

Kāds ir Latvijas nākotnes redzējums?

Šis jautājums tiek uzdots arvien biežāk. Pirms trīsdesmit gadiem Latvijas politiķiem un sabiedrībai bija skaidra vīzija par nākotni – par Latvijas atgriešanos apvienotajā Eiropā un vietu rietumu pasaulē. Latvijas valdības, cita pēc citas, īstenoja sarežģītas, bet nepieciešamas politiskas, ekonomiskas un tieslietu reformas, un jau 2004. gadā Latvija

negaidīti ātri pievienojās Eiropas Savienībai (ES) un Ziemeļatlantijas Līguma organizācijai (NATO). Līdzīgi sarežģītas reformas tika pieņemtas ceļā uz pievienošanos eiro zonai 2014. gadā, iestājoties Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijā (OECD) 2016. gadā un veicot banku nozares *kapitālo remontu* pēc 2018. gada.

Kas kopīgs šīm reformām? Tās visas virzīja ārējie eksperti.

Latvijā ir izrādījies grūti pašiem patstāvīgi formulēt saliedētas, reālas un sasniedzamas vīzijas valsts nākotnei. Tas lielā mērā ir tāpēc, ka nav institūcijas, kas spētu formulēt šo redzējumu. Saeimā tikai 2017. gadā izveidoja nelielu Analītisko dienestu.² 2024. gadā Valsts kanceleja izveidos savu Analītisko dienestu. Valsts prezidentam nav pētnieku. Politiskās partijas netērē naudu pētniecībai un detalizētu programmu izstrādei. Universitātes un zinātniskie pētniecības centri ir orientēti uz akadēmiskiem, nevis uz politiskās (angļu val. – *policy*), pētījumiem. Latvijā ir maz domnīcu ar kapacitāti ģenerēt idejas un vīzijas.

Līdz ar to Latvija ir unikālā situācijā – tai ir starptautiski pozitīvi un pat salīdzinoši augsti novērtēta politiskā sistēma un birokrā-

tiskas institūcijas, bet jau ilgstoši (salīdzinājumā ar Igauniju un Lietuvu) stagnējoša ekonomiskā sistēma, kas tagad jau būtiski atpaliek no tuvākajiem kaimiņiem. Rīgas Ekonomikas augstskolas pasniedzējs Mortens Hansens 2023. gadā norādīja, ka pie nosacījuma, ja Latvijas IKP kopš 2006. gada būtu audzis tādā pašā tempā (3,3% gadā) kā Lietuvas IKP, Latvijas ekonomika būtu par 10 miljardiem eiro lielāka, un valsts budžets būtu par aptuveni 3 miljardiem eiro turīgāks.³

Dalība ES dod neierobežotu piekļuvi ES vienotajam tirgum, bet nenodrošina strauju ekonomisko attīstību. Par to liecina Grieķijas un arī citu ES Vidusjūras reģiona valstu piemērs. Tomēr Īrijas gadījums pierāda, ka

¹ Latvijas Nacionālā enciklopēdija. 2024. Nākotnes pētījumi. <https://enciklopedija.lv/skirklis/2508-n%C4%81kotnes-p%C4%93t%C4%ABjumi->

² 2023. gadā dienests sagatavoja tikai trīs pētījumus un astoņus apskatus – tātad vidēji viens ziņojums mēnesī.

³ Morten Hansen. 2023. How to increase tax revenue by 3 billion EUR without raising tax rates. Žurnāls "Ir". <https://ir.lv/2023/07/17/how-to-increase-tax-revenue-by-3-billion-eur-without-raising-tax-rates/>

reāla, saliedēta, saskaņota un labi izpil-dīta vīzija var arī novest pie straujas un ilgtspējīgas ekonomiskās izaugsmes.

2024. gadā Latvija ir krustcelēs. Politikas veidotāji saskaras ar vairākiem stratēģis-kiem ilgtermiņa izaicinājumiem – karš Ukrainā, Krievijas agresīvā retorika, poli-tiskā nenoteiktība ASV, recesija un ekono-

miskā stagnācija – kas ietekmēs Latvijas attīstību ilgtermiņā. Šī ziņojuma (kā arī mūsu domnīcu) mērķis ir stimulēt stra-tēģisko domāšanu par Latvijas nākotni, nosakot galvenās starptautiskās un nacio-nālās tendences un faktorus, kas tās virza, kur tās šķietami tiek vadītas, un to, kā tās varētu mijiedarboties. Stāstījumi par nākot-nes scenārijiem ir būtiska *nākotnēšanas* (angļu val. – *foresight*) zinātniska pieeja.

Kas ir *nākotnēšana*?

Nākotnēšana, ko varētu saukt arī par stra-tēģisko prognozēšanu, ir būtisks rīks ilg-termiņa politikas plānošanā un veidošanā. Nākotnēšanas mērķis ir jau šodien meklēt risinājumus ne tikai mūsdienas, bet arī rīt-dienas izaicinājumiem. Protams, ka domāt par nākotni ir sarežģīti, un to nav iespējams droši prognozēt. Varam pat pārliecināti apgalvot, ka mūsu prognozes lielākoties būs nepareizas. Bet nākotni veido cilvēka izvēle un rīcība šodien.

Pēdējā desmitgadē ir vērojama nākotnē-

šanas institucionalizācija rietumu valstīs un it īpaši ES institūcijās un ES dalībvalstīs. Maroš Šefčovičs (*Maroš Šefčovič*) ir pirmais par tālredzību atbildīgais Eiropas Komisijas priekšsēdētāja vietnieks, kura uzdevums ir vadīt Komisijas darbu stratēģiskās nākot-nēšanas nozarē.⁴ Eiropas parlamenta izpē-tes dienestam (EPRS) ir Stratēģiskās nākot-nēšanas nodaļa.⁵ Baltijas jūras austrumu daļas valstis (Zviedrija, Somija, Igaunija un Lietuva) ir starp pasaules līderiem (skat. 1. karti). Latvija izceļas ar to, ka nākotnēšana netiek sistemātiski izmantota valsts politi-kas plānošanā.

Ziņojuma struktūra

Pētījumā “Četri scenāriji Latvijai” apvienoti prāta vētras, aptaujas, datu analīzes un dokumentu izpētes elementi, lai kartētu iespējamās pārvērtības un pārmaiņas Lat-vijā līdz 2040. gadam. Pirmajā ziņojuma daļā analizēts un aprakstīts Latvijas valsts modelis, izmantojot Frānsisa Fukujamas (*Francis Fukuyama*) piedāvāto valsts dar-bības jomu un institucionālās kapacitātes pretstatīšanu. Tiek iezīmēts, kam Latvija atvēlē budžeta līdzekļus, salīdzinot Latvi-jas noteiktās prioritātes ar citu valstu izvē-lēm. Izmantojot iedzīvotāju aptaujas datus, tiek ieskicēts, kādas ir sabiedrības gaidas attiecībā uz valsts un personīgo atbildību.

Otrajā daļā aprakstīti desmit dzinuļi (pieci globālie un pieci vietējie), kas ietekmēs Lat-vijas nākotnes attīstību līdz 2040. gadam. Scenāriju veidošanas process sākās ar to, ka tika identificēti nozīmīgākie dzinējspēki, kas

ietekmēs Latvijas attīstību nākotnē. Febru-ārī un martā domnīca *LaSER* organizēja trīs prāta vētras ar biznesa, valsts pārvaldes, aug-stākās izglītības un zinātnes un nevalstisko organizāciju pārstāvjiem, kurās tika pārru-nāti un identificēti vairāki nozīmīgi dzinuļi.

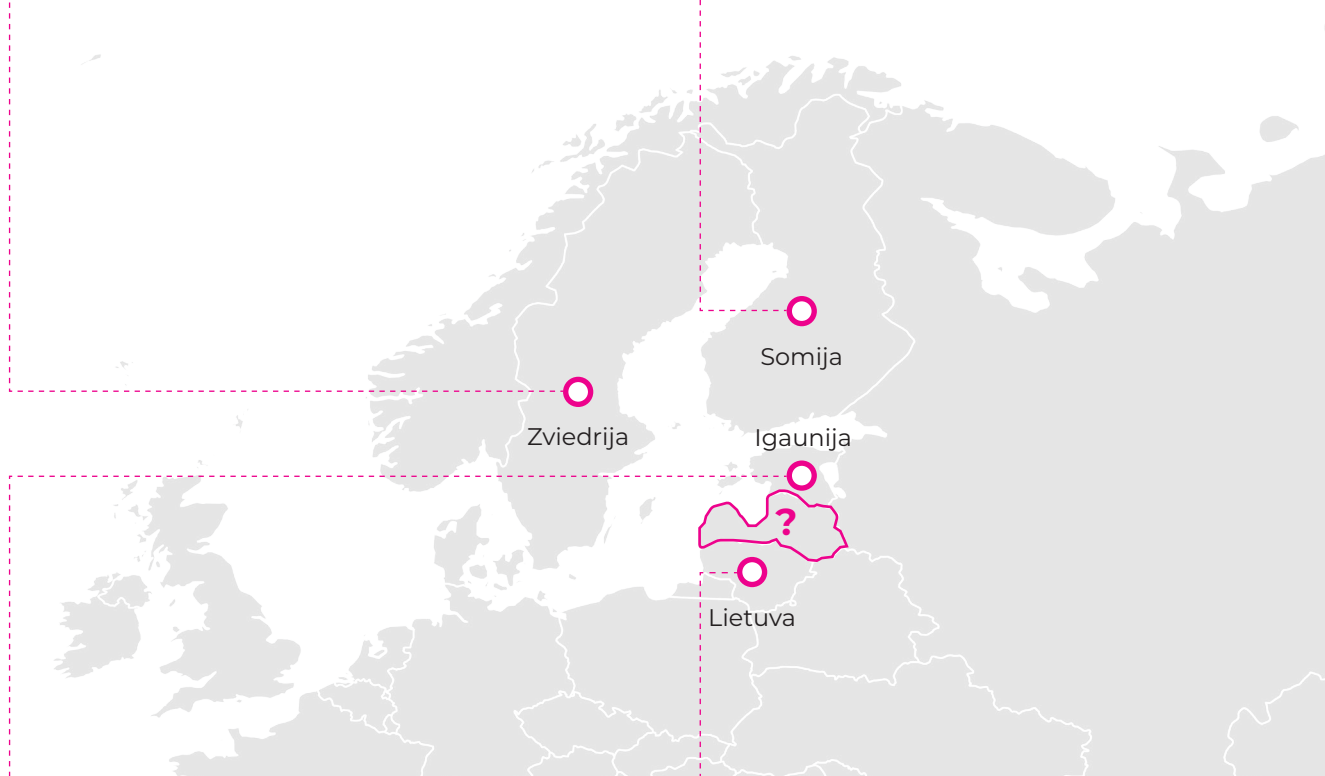
Ziņojuma trešajā daļā tiek piedāvāti četri Latvijas nākotnes scenāriji, ilustrējot dažus no veidiem, kā pētījumā minētie virzītāj-spēki var mijiedarboties, radot izaicināju-mus un iespējas lēmumu pieņemējiem. Šie scenāriji dod iespēju apspriest un apzi-nāt uzdevumus, kas nepieciešami kon-krētu rezultātu sasniegšanai. Pārdomājot nākotni, mēs varam veicināt pārmaiņas, ko vēlamies redzēt. Mūsu spēkos nav mainīt pagātni, bet lēmumi, ko pieņemam šodien, maina rītdienu. Nākotne ir mūsu rokās.

1. karte

Valsts nākotnēšanas institūcijas Baltijas jūras austrumu daļas valstīs

1973. gadā Zviedrijas valdības izveidotā nākotnes komisija rekomendēja valdībai pie Valsts kancelejas dibināt Nākotnes pētījumu sekretariātu. 1987. gadā sekretariāts tika pārveidots par neatkarīgu institūciju – Nākotnes izpētes institūtu (*Institute for Future Studies*).⁶ Valdība tam pasūta nākotnes pētījumus – piemēram, 2011. gada novembrī Zviedrijas valdība izveidoja Zviedrijas Nākotnes komisiju ar mērķi noteikt Zviedrijas nākotnes izaicinājumus līdz 2050. gadam.⁷

Somijā ir valsts nākotnēšanas tīkls, kas apvieno Somijas nākotnēšanas pētniekus un institūcijas.⁸ Tīklu koordinē premjera birojs un Somijas inovāciju fonds *Sitra*. Kopš 1993. gada ik pēc četriem gadiem jaunā valdība, uzsākot darbu, sagatavo un iesniedz Parlamentam ziņojumu par nākotni, kura mērķis ir apzināt jautājumus, kas būs svarīgi lēmumu pieņemšanai un kam nākotnē jāpievērš īpaša uzmanība. Likumdevēja paspārnē darbojas Nākotnes komisija.⁹

2016. gadā Igaunijā pieņēma Nākotnēšanas likumu, kas izveidoja Nākotnēšanas padomi, kas sastāv no pētniecības, tehnoloģiju un uzņēmējdarbības ekspertiem un Nākotnēšanas domnīcas Igaunijas parlamentā.¹⁰

2020. gadā Lietuvas Seimā tika izveidota *Nākotnes komisija* ar plašu nākotnēšanas pienākumu portfeli.¹¹ 2019. gadā Lietuvas Zinātnes un izglītības uzraudzības un analīzes centrs (MOSTA) tika pārveidots par valdības Stratēģiskās analīzes centru (STRATA). Viena no tās galvenajām darbībām ir nākotnēšanas pētījumi.¹²

⁴ European Commission. Strategic Foresight.

https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/strategic-planning/strategic-foresight_en

⁵ EPRS Strategic Foresight and Capabilities Unit. <https://epthinktank.eu/author/eprsglobaltrends/>

⁶ Nākotnes izpētes institūts: <https://www.iffs.se/en/>

⁷ Zviedrijas Nākotnes komisijas ziņojums:

<https://mediamanager.sei.org/documents/Publications/sei-report-hallding-swedeninaworldofgrowinguncertainties.pdf>

⁸ Somijas Nākotnēšanas tīkls: <https://www.foresight.fi>

⁹ Somijas Nākotnes komisija: <https://www.eduskunta.fi/EN/valiokunnat/tulevaisuusvaliokunta/Pages/default.aspx>

¹⁰ Igaunijas Nākotnēšanas likums: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/509022018003/consolide>

Igaunijas parlamenta Nākotnēšanas domnīca: <https://arenguseire.ee/en/>

¹¹ Lietuvas Seimas Nākotnes komisija: https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=38859&p_k=2

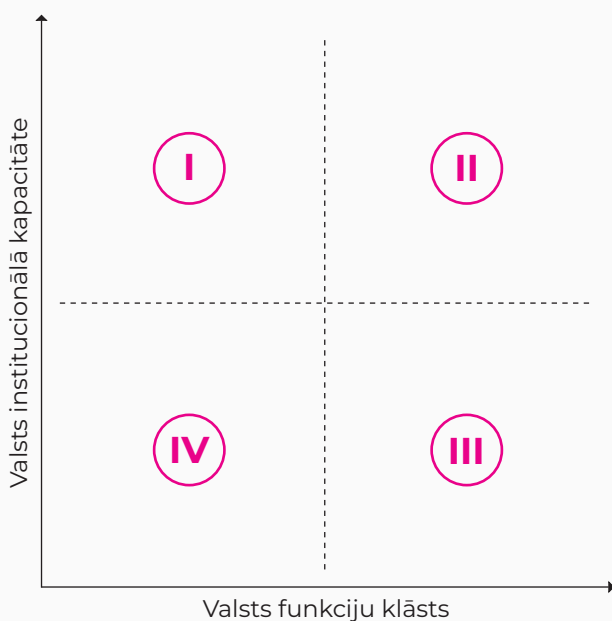
¹² STRATA: <https://strata.gov.lt/en/>

1. PAŠREIZĒJĀ SITUĀCIJA

Lai analizētu valsts lomu mūsdienu sabiedrībā, ietekmīgais amerikāņu zinātnieks Frānsiss Fukujama piedāvā izmantot divdimensiju modeli. Tā kā ne visas valstis darbojas vienā un tajā pašā jomā, uz vienas modeļa ass valstis var nosacīti sarindot pēc to sniegto pakalpojumu un saražoto preču klāsta jeb funkcijām, ko tās uzņēmušās pildīt. Fukujama norāda, ka nepastāv viena valsts funkciju hierarhija, bet, domājot par šo modeļa dimensiju, ir jāapzinās, ka ir funkcijas, kuras nodrošināt valstij ir kritiski svarīgi (piemēram, valsts aizsardzība, sabiedriskā kārtība un drošība, sabiedrības veselība u. c.). Pastāv funkcijas, kuras valstij ir vēlams uzņemties (piemēram, pensiju sistēmas izveide un uzturēšana, vispārējās izglītības nodrošināšana, brīvas un godīgas konkurences nodrošināšana u. c.), un ir arī funkcijas, par kuru piederību valsts darbības sfērai būs ļoti atšķirīgi viedokļi (piemēram, atbalsts profesionālajam sportam, uzņēmumu subsidēšana, aktīvu pārdale u. c.) un kuru realizācija vairāk ir izvēle, nevis pienākums. Otrā modeļa dimensija saistīta ar

valsts institucionālo kapacitāti – valsts spēju formulēt un realizēt politikas iniciatīvas; izstrādāt un izdot likumus, kā arī nodrošināt to īstenošanu dzīvē; realizēt efektīvu valsts pārvaldi ar minimālu birokrātiju; izskaust korupciju un savās darbībās būt atklātiem un caurspīdīgiem.¹³

Izmantojot Fukujamas modeli, valstis var nosacīti sadalīt četros kvadrantos. Latvija šobrīd atrodas trešajā kvadrantā ar salīdzinoši plašu valsts funkciju klāstu, bet ar ierobežotu institucionālo kapacitāti. Šajā ziņojumā Latviju salīdzināsim ar citām Baltijas valstīm, Ziemeļvalstīm, ASV u. c. Ziemeļvalstis kalpos kā otrā kvadranta piemērs Fukujamas dalījumā – valstis ar plašu funkciju klāstu un augstu valsts institucionālo kapacitāti. Savukārt ASV Fukujama raksturo kā pirmā kvadranta prototipa valsti ar augstu institucionālo kapacitāti, bet salīdzinoši ierobežotu valsts funkciju klāstu. Ceturtā kvadranta valsts piemērs varētu būt Šrilanka, kur nepārdomātas valdības politikas un parādu dēļ valsts funkciju klāsts ir ļoti

1. attēls

Valsts darbības jomas un efektivitāte

Avots: Adaptēts no Fukuyama, F. 2004. State-Building: Governance and World Order in the 21st Century.

¹³ Fukuyama, F. 2004. State-Building: Governance and World Order in the 21st Century. Ithaca, NY: Cornell University Press

ierobežots un institucionālā kapacitāte zema.

Šis sadaļas uzdevums, no vienas puses, ir iezīmēt, kādām vispārējās valdības funk-

cijām Latvija atvēl budžeta līdzekļus, salīdzinot Latvijas prioritātes vispārējās valdības izdevumos ar citu valstu izvēlēm. No otras puses, izmantojot iedzīvotāju aptauju datus, ieskicēt, kādas ir sabiedrības gaidas attiecībā uz valsts un personīgo atbildību.

Vispārējās valdības īpatsvars IKP

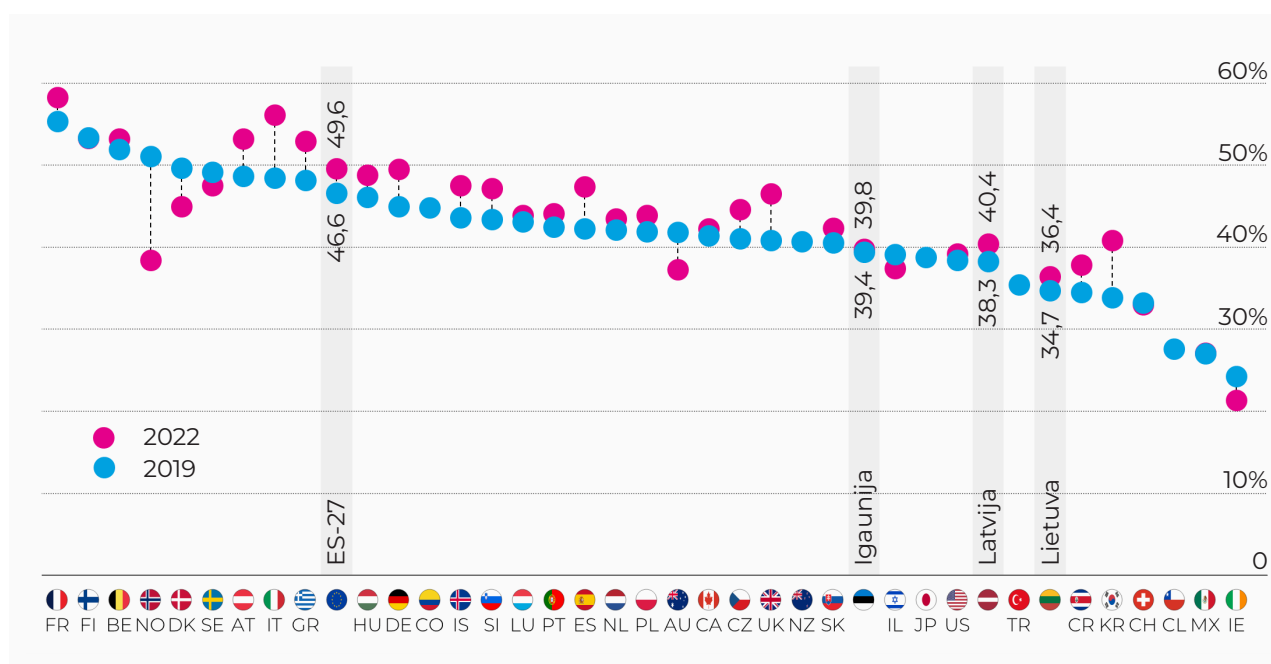
OECD un ES dalībvalstu vispārējās valdības izdevumi ir dažādi; tos salīdzinot, var izgaismot noteiktas atšķirības valstu ekonomiku struktūrās. Pirmkārt, vispārējās valdības izdevumi attiecībā pret iekšzemes kopproduktu (IKP) nereti ir pretcikliski vai vismaz noturīgi, tādēļ to īpatsvaram IKP ir ten-

dence palielināties ekonomikas krīžu laikā. ES-27 valstu vidējā vispārējo valdību izdevumu attiecība pret IKP 2022. gadā sastādīja 49,6 %, kas joprojām bija par 4 procentu punktiem vairāk nekā pirms Covid-19 pandēmijas 2019. gadā. Otrkārt, valstis atšķiras. Salīdzinot Baltijas valstis, redzams, ka kopš

2. attēls

Vispārējās valdības kopējie izdevumi OECD dalībvalstīs 2019. un 2022. gadā (% no IKP)

Datu avots: OECD, Eurostat

globālās finanšu krīzes Lietuvas vispārējās valdības izdevumu īpatsvars IKP ir bijis nedaudz zemāks nekā Latvijā un Igaunijā, kas lielā mērā saistīts ar straujāku Lietuvas ekonomisko izaugsmi. Taču visās trijās Baltijas valstīs vispārējās valdības izdevumi attiecībā pret IKP ir mazāki nekā vidēji ES, īpaši tādās augstu izdevumu valstīs kā, piemēram, Zviedrija.

Globāli ir arvien vairāk uzņēmumu, kuru ieņēmumi pārsniedz Baltijas valstu valdībām pieejamo līdzekļu apjomus. Taču vietējā Baltijas tirgū tikai pēc apgrozāmo resursu daudzuma vien, neņemot vērā

daudz plašākās lomas, kas valdībām atvēlētas brīvā tirgus ekonomikās, visu valdību nozīme ir ievērojami lielāka nekā jebkuram individuālam uzņēmumam. Protams, statistiski apvienojot uzņēmumus nozarēs vai caur profesionālām nevalstiskām organizācijām asociācijās, to nozīmīgums palielinās. Ja salīdzina Baltijas valdības, jāatzīmē, ka Lietuvas vispārējās valdības ieņēmumi ir aptuveni 1,7 reizes lielāki nekā Igaunijas vai Latvijas valdības ieņēmumi un 2022. gadā Igaunijai, kurā dzīvoja par gandrīz 30% mazāk iedzīvotāju nekā Latvijā, absolūtos skaitļos vispārējās valdības ieņēmumi bija nedaudz lielāki nekā Latvijai.

Vispārējās valdības izdevumu sadalījums pēc funkcijām

Vispārējās valdības izdevumu uzskaitē ir standartizēta un detalizēta, tādēļ izdevumus ir iespējams salīdzināt starptautiski. Aplūkojot Baltijas valstu un Ziemeļvalstu vispārējo valdību izdevumu sadalījumu pēc valdības funkcijām pēdējo 20 gadu laikā, valstu iekšienē var novērot zināmu kontinuitāti. Tā kā izdevumos tiek iekļauti gan kārtējie izdevumi, gan kapitālieguldījumi, atsevišķos gados, kad tiek ieguldīts jaunas infrastruktūras izveidē, izdevumi var būt lielāki, taču, salīdzinot piecu gadu vidējos rādītājus, izmaiņas lielākoties ir relatīvi nelielas.

Visās Baltijas valstīs pēdējo 20 gadu laikā ir palielināties sociālās aizsardzības izdevumu īpatsvars. Vīsaugstāko līmeni tas ir sasniedzis Lietuvā, kur laika periodā no 2018. līdz 2022. gadam sociālajai aizsardzībai gadā vidēji tika novirzīti 38 % no kopējiem izdevumiem, kas ir tikpat, cik sociālajai aizsardzībai atvēl mazāk tērējošās Ziemeļvalstis. Salīdzinājumam – ASV sociālās aizsardzības izdevumi, lai gan arī ir palielinājušies, veido tikai 23 % no kopējiem vispārējās valdības izdevumiem. Savukārt izglītības izdevumu īpatsvars visās Baltijas valstīs ir samazinājies un pēdējo piecu gadu laikā bija vidēji 13 %–15 % līmenī. Šīs izmaiņas daļēji saistītas ar sabiedrības novecošanos – vairāk pensijas vecuma cilvēku (ar vecumu saistītie

izdevumi ir lielākie sociālās aizsardzības izdevumi) un mazāk skolas vecuma jauniešu. Ārējo apstākļu ietekmē pēdējo gadu laikā radies spiediens palielināt aizsardzības izdevumus, kuru īpatsvars Baltijas valstu kopējos izdevumos arī ir pieaudzis. Salīdzinājumam – Ziemeļvalstis no tām pieejamajiem līdzekļiem aizsardzībai atvēl relatīvi mazāk, bet ASV – vairāk. Iekšēji noteiktas, īpaši uz ilgtermiņa attīstību orientētas politiskās iniciatīvas, kas paredz kāda vispārējās valdības izdevumu komponenta īpatsvara palielināšanu, realizēt ir sarežģītāk. Piemēram, Igaunija, kas pētniecībai un attīstībai (P&A) tērē vairāk nekā Lietuva un Latvija (2022. gadā Igaunijas valdības izdevumi P&A sastādīja 0,72 % no IKP, Lietuvas – 0,33 %, Latvijas – 0,24 %), nav spējusi realizēt politisko apņemšanos palielināt valdības izdevumus P&A darbiem līdz 1 % no IKP.¹⁴

Ja salīdzinām vispārējās valdības izdevumu struktūru starp valstīm, var atzīmēt, ka Baltijas valstis vairāk nekā Ziemeļvalstis no kopējiem izdevumiem novirza sabiedriskās kārtības un drošības uzturēšanai, Latvija, un īpaši Igaunija, vairāk tērē kultūrai, bet tikai Latvija – pašvaldības teritoriju un mājokļu apsaimniekošanai, kā arī ekonomiskajām darbībām, starp kurām būtiskākie ir transporta izdevumi.

¹⁴ European Commission. 2019. Peer Review of the Estonian Research and Innovation System. Final Report. https://www.hm.ee/sites/default/files/documents/2022-10/pr_estonia_-_final_report_.pdf

1. tabula

Top 10: Baltijas valstu vispārējo valdību ieņēmumi un vērtīgāko nefinanšu uzņēmumu apgrozījums 2022. gadā (milj. EUR)

Piezīme: Topā iekļauti nefinanšu uzņēmumi no Baltijas Top 2023 vērtīgākajiem uzņēmumiem, kas sarindoti pēc to apgrozījuma 2022. gadā.

Datu avots: Eurostat, top101.lv

Vieta topā	Valdība	Ieņēmumi, apgrozījums (milj. EUR)	Uzņēmums
1.	Lietuva	24 070,4	
2.	Igaunija	13 975,2	
3.	Latvija	13 924,1	
4.		6 502,8	VILNIAUS PREKYBA, UAB
5.		4 381,3	IGNITIS GRUPĒ, AB
6.		2 218,2	EESTI ENERGIA, AS
7.		2 154,3	KONCERNAS ACHEMOS GRUPĒ, UAB
8.		1 936,0	WILLGROW, UAB
9.		1 894,5	RIMI GROUP
10.		1 841,8	LATVENERGO, AS

Salīdzinot ar citām Baltijas valstīm un Ziemeļvalstīm, Latvijā ir zemāks veselības nozares izdevumu īpatsvars. Laika periodā no 2018. līdz 2022. gadam Latvijas Vispārējā valdība veselības nozarei gadā vidēji

atvēlēja 12 % no kopējiem izdevumiem, bet salīdzinoši visvairāk tērējošās Norvēģija un Dānija – 17 %. ASV veselībai tērēja vēl vairāk – 24% no izdevumiem.

Personīgā atbildība un valsts loma

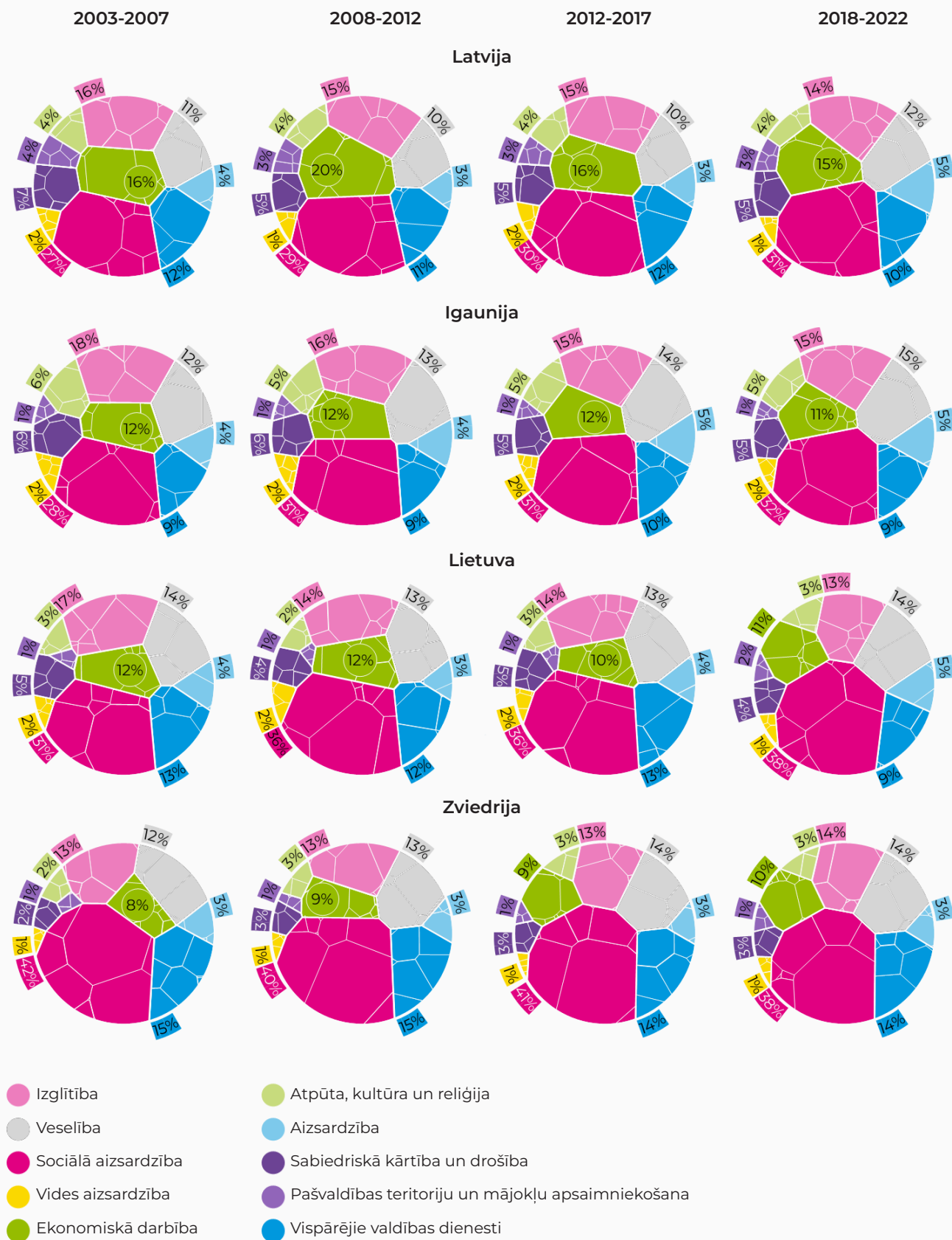
Šajā sadaļā mēģināsim ieskicēt un salīdzināt starptautiski, kādi ir iedzīvotāju viedokļi par dažādiem ar valsts lomu saistītiem jautājumiem, tai skaitā par atbildības sadalījumu starp indivīdiem un valsti. No iedzīvotāju skatu punkta vismaz īstermiņa laika periodā vispārējā valdība ne tikai ar normatīvo vidi, bet arī ar saražoto preču un pakalpojumu klāstu un jomām, kurās tā aktīvi darbojas, piedāvā pastāvošo lietu kārtību, kas iedzīvotājiem lielā mērā ir jāpieņem kā dota un nemaināma, attiecīgi pielāgojot savu rīcību un uzvedību. Pasaules vērtību pētījuma dati ļauj paskatīties uz to, kā cilvēki dažādās valstīs uztver šo lietu kārtību. Pēdējās pasaules vērtību aptaujas ir veiktas laika periodā no 2017. līdz 2022. gadam, tai skaitā arī Latvijā. Cita starpā respondenti ir novērtējuši savu attieksmi pret konkurenci

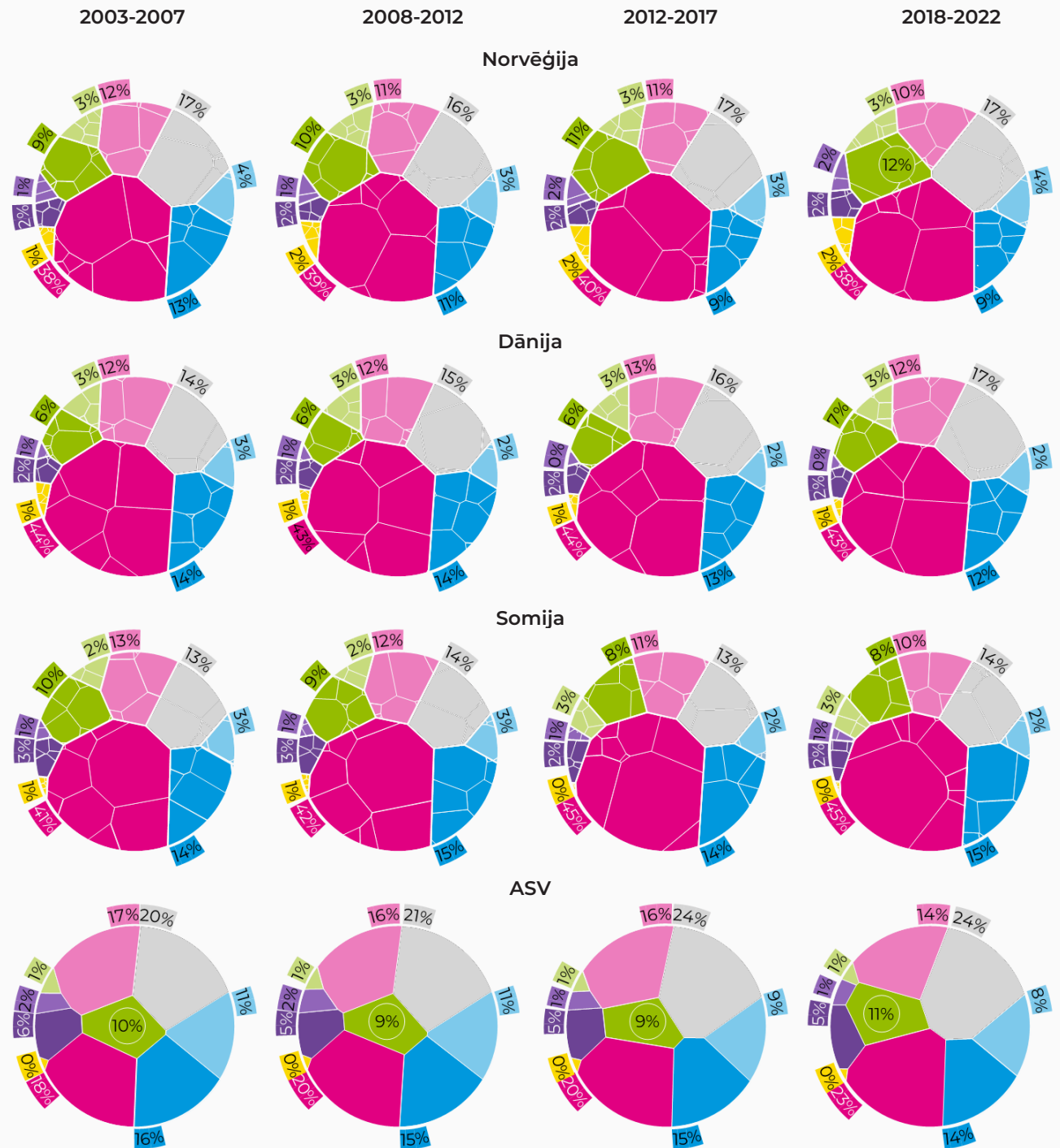
un krāpšanos ar nodokļiem. Varētu sagaidīt, ka labi funkcionējošās tirgus ekonomikās cilvēki saredzēs un novērtēs ieguvumus, ko sniedz savstarpējā konkurence, un būs arī gatavi maksāt nodokļus, lai risinātu sabiedrības līmeņa izaicinājumus un nodrošinātu dažādus sabiedriskos labumus. Latvijas iedzīvotāji, vismaz viedokļu līmenī līdzīgi kā pārējās Baltijas valstīs un Ziemeļvalstīs, pārsvarā uzskata, ka konkurence ir laba un krāpšanās ar nodokļiem, ja ir tāda iespēja, nav attaisnojama. Tomēr konkurences pozitīvo novērtējumu (no 1 līdz 5) īpatsvars Latvijā ir par 10 procentu punktiem mazāks nekā šajā ziņā vadošajā Zviedrijā, bet krāpšanos ar nodokļiem nosodošo (no 1 līdz 5) novērtējumu īpatsvars – par 7 procentu punktiem mazāks nekā krāpšanos ar nodokļiem visvairāk neatbalstošajā Dānijā.

3. attēls

Vispārējās valdības izdevumi pēc valdības funkcijām 2003.-2022. gadā
(% no kopējiem izdevumiem)

Datu avots: Eurostat

Salīdzinājumam – ASV iedzīvotāju viedokļi ir līdzīgi kā Baltijā un Ziemeļvalstīs, bet Krievijas¹⁵ iedzīvotāji gan ievērojami lielākā mērā ir gatavi attaisnot krāpšanos ar nodokļiem, gan neuzticas konkurencei un norāda uz tās kaitīgumu.

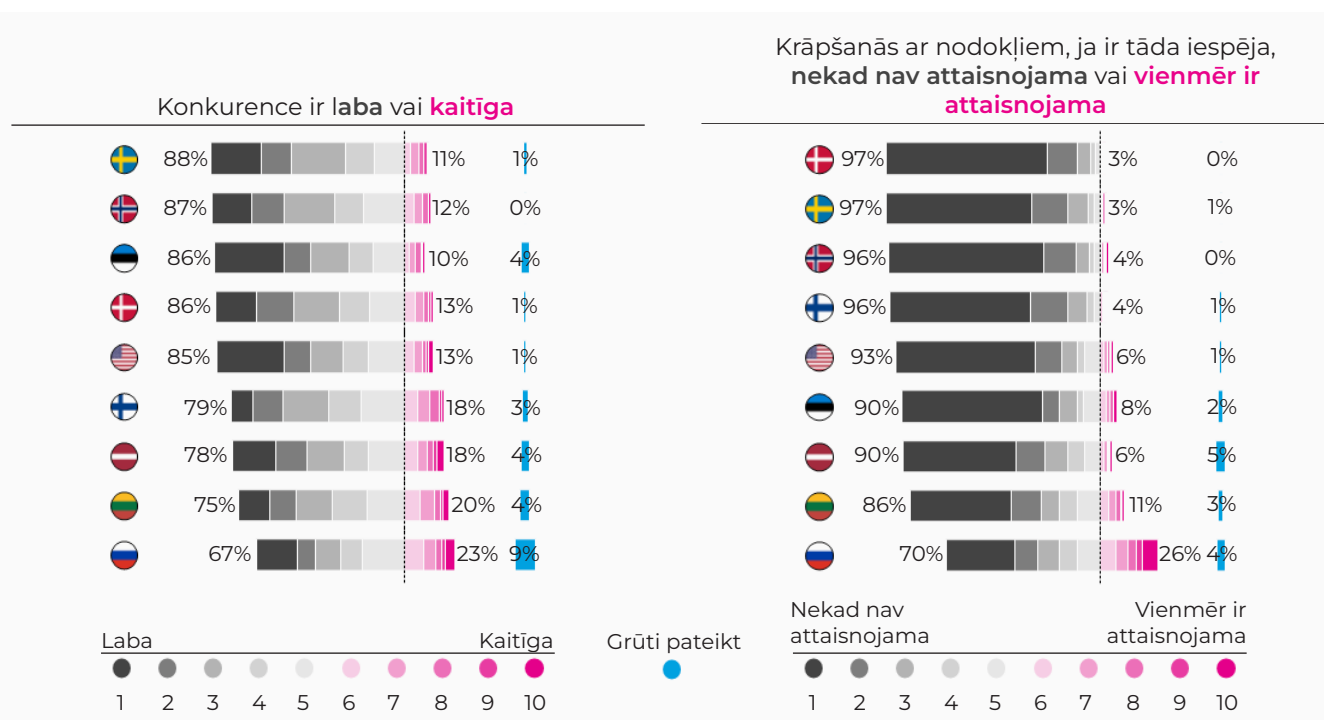
Protams, iedzīvotāju viedokļi ne vienmēr sakrīt ar viņu rīcību. Makroekonomiskie novērtējumi par ēnu ekonomikas apmēriem Eiropas valstīs liecina, ka 2022. gadā Baltijas valstīs ēnu ekonomika sastādīja 20–23 % no IKP, kamēr Ziemeļvalstīs tās īpatsvars bija aptuveni divas reizes mazāks – 10–11 % no IKP.¹⁶ Savukārt Baltijas valstu uzņēmēju aptaujas datus balstīti aprēķini liecina, ka Latvijā lielāko daļu ēnu ekonomikas veido “aploksņu algas” (46,7 % no kopējās ēnu ekonomikas 2022. gadā). Vidējā algas daļa, ko darbinieki saņem un uzņēmēji maksā, bet slēpj no valsts, 2022. gadā Latvijā bija 25 %.¹⁷

Pasaules vērtību pētījumā iedzīvotājiem tiek arī lūgts izvēlēties īpašības, ko pēc viņu domām vajadzētu bērniem mudināt iemācīties mājās. Salīdzinot Ziemeļvalstis un Baltijas valstis, redzams, ka Ziemeļvalstīs augsti tiek novērtēta iecietība un cieņa pret citiem cilvēkiem (visās Ziemeļvalstīs to izvēlējušies vairāk nekā 80 % aptaujāto iedzīvotāju). Šo īpašību kā svarīgu un bērniem mājās mācāmu atzinuši arī salīdzinoši daudz respondentu visās Baltijas valstīs, taču to skaits, īpaši Latvijā (62 %) un Lietuvā (57 %), ir mazāks nekā Ziemeļvalstīs. Baltijas valstīs liela daļa iedzīvotāju labprāt gribētu, lai bērniem mājās tiek ieaudzināta darba mīlestība – visās Baltijas valstīs to izvēlējušies vairāk nekā 60 % aptaujāto. Nevienā no Ziemeļvalstīm darba mīlestības īpatsvars nepārsniedz 20 %. Jāatzīmē, ka ir arī īpašības, par kurām viedokļi Baltijas valstīs un Ziemeļvalstīs ir ļoti līdzīgi, piemēram, liela daļa visu valstu iedzīvotāju (vairāk nekā 75 %) uzskata, ka bērni jāmudina apgūt

4. attēls

Iedzīvotāju novērtējumi par konkurenci un krāpšanos ar nodokļiem

Datu avots: World Values Survey 2017-2022. Dati iegūti ar reprezentatīvu iedzīvotāju aptauju palīdzību. Latvijā lauka darbu veica Socioloģisko pētījumu institūts 2021. gada maijā

¹⁵ Krievijā iedzīvotāju aptauja (lauka darbs: CESSI, Moscow) veikta 2017. gadā pirms Krievijas pilna mēroga iebrukuma Ukrainā, taču tās rezultāti jebkurā gadījumā jāinterpretē piesardzīgi.

¹⁶ Schneider F. 2022. New COVID-related results for estimating the shadow economy in the global economy in 2021 and 2022. International Economics and Economic Policy 19, 299-313. <https://doi.org/10.1007/s10368-022-00537-6>

¹⁷ Sauka, A. un Putniņš, T. 2023. Ēnu ekonomikas indekss Baltijas valstīs 2009.-2022. gadā.

https://www.sseriga.edu/sites/default/files/2023-05/Enu_ekonomikas_indekss_2009_2022.pdf

atbildības sajūtu. Varētu teikt, ka Baltijas valstis Eiropas Savienībā (ES) ir kā otrās paaudzes imigranti, kas apsteidz savus vecākus un sasniedz augstāku dzīves kvalitāti.¹⁸ Mēs labāk, nekā sākotnēji iestājoties ES, izprotam pastāvošo institucionālo kārtību, bet neesam zaudējuši sparū tikties sasniegt labāku nākotni sev un mūsu nākamajām paaudzēm.

Domājot par valsts lomu, jāsaprot, ka ir jomas, kur individuāli risinājumi nav iespējami vai nav optimāli, un pie efektīvāka rezultāta var nonākt, savstarpēji sadarbojoties, kā to vietējo kopienu, nacionālā un starptautiskā līmenī parādīja *Covid-19* pandēmija.¹⁹ Gatavojot šo ziņojumu, mēs

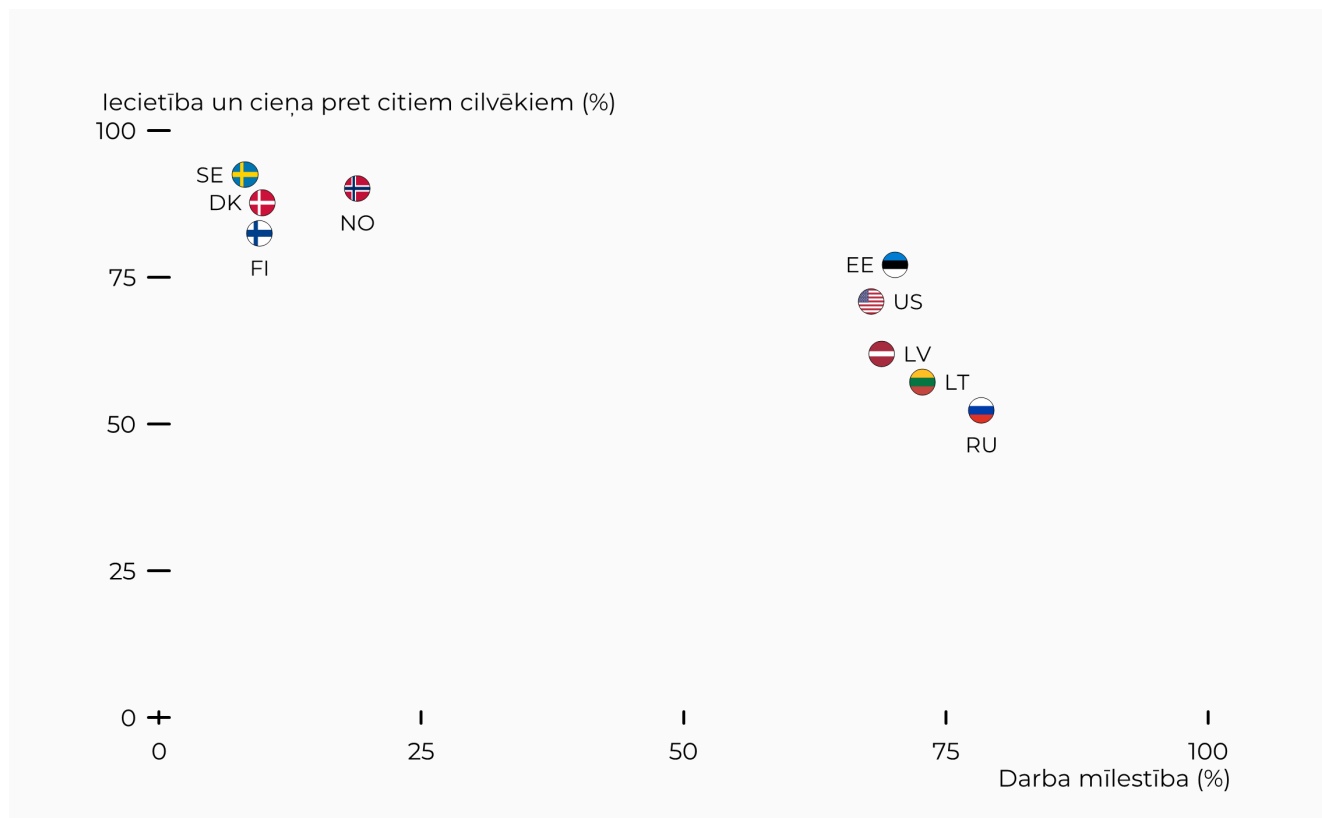
veicām Latvijas iedzīvotāju aptauju un mēģinājām noskaidrot iedzīvotāju viedokli par atbildību sadalījumu vairākās vispārējās valdības funkcionālajās kategorijās, kas tiek lietotas budžetu plānošanā. Respondentiem bija jāizvērtē pretēji apgalvojumi un, izmantojot desmit ballu skalu, jānorāda, kuriem no apgalvojumiem viņi vairāk piekrīt vai nepiekrīt. No vērtētajām vispārējās valdības funkcijām aptaujātie iedzīvotāji vislielāko valsts atbildību saredz sociālās aizsardzības, kā arī sabiedriskās kārtības un militārās aizsardzības jomā. Taču arī izglītības, veselības aprūpes, kā arī pensiju sistēmas un iedzīvotāju vecumdienu nodrošināšanā vairāk nekā 60 % respondentu sagaida, ka lielāku atbildību uzņemsies valsts, nevis katrs indivīds atsevišķi.

5. attēls

Iedzīvotāju novērtējumi par īpašībām, ko bērniem mudināt iemācīties mājās (% no respondentiem, kas atzīmējuši attiecīgās īpašības)

Piezīmes: Aptaujā izmantotais jautājuma formulējums bija "Šeit minētas dažādas īpašības (kopā vienpadsmit), kuras bērns var tikt mudināts iemācīties mājās. Jūsprāt, kuras piecas īpašības bērnam apgūt ir vissvarīgāk?"

Datu avots: World Values Survey 2017-2022. Dati iegūti ar reprezentatīvu iedzīvotāju aptauju palīdzību. Latvijā lauka darbu veica Sociālisko pētījumu institūts 2021. gada maijā.

¹⁸ Abramitzky, R. and Boustani, L. 2022. Streets of Gold. America's Untold Story of Immigrant Success. New York: PublicAffairs.

¹⁹ OECD. 2023. Ready for the Next Crisis? Investing in Health System Resilience. <https://doi.org/10.1787/1e53cf80-en>

Kopumā, jāsecina, ka Baltijas valstu iedzīvotāju viedokļi nedaudz atšķiras no Ziemeļvalstu iedzīvotāju redzējuma, taču tie nav diametrāli pretēji un pie ciešākas savstarpējās sadarbības varētu tuvināties vēl vairāk. Arī atšķirības Baltijas valstu vidū nav īpaši izteiktas, taču pie zināmiem nosacījumiem varētu tikt izmantotas, lai veiktu distancē-

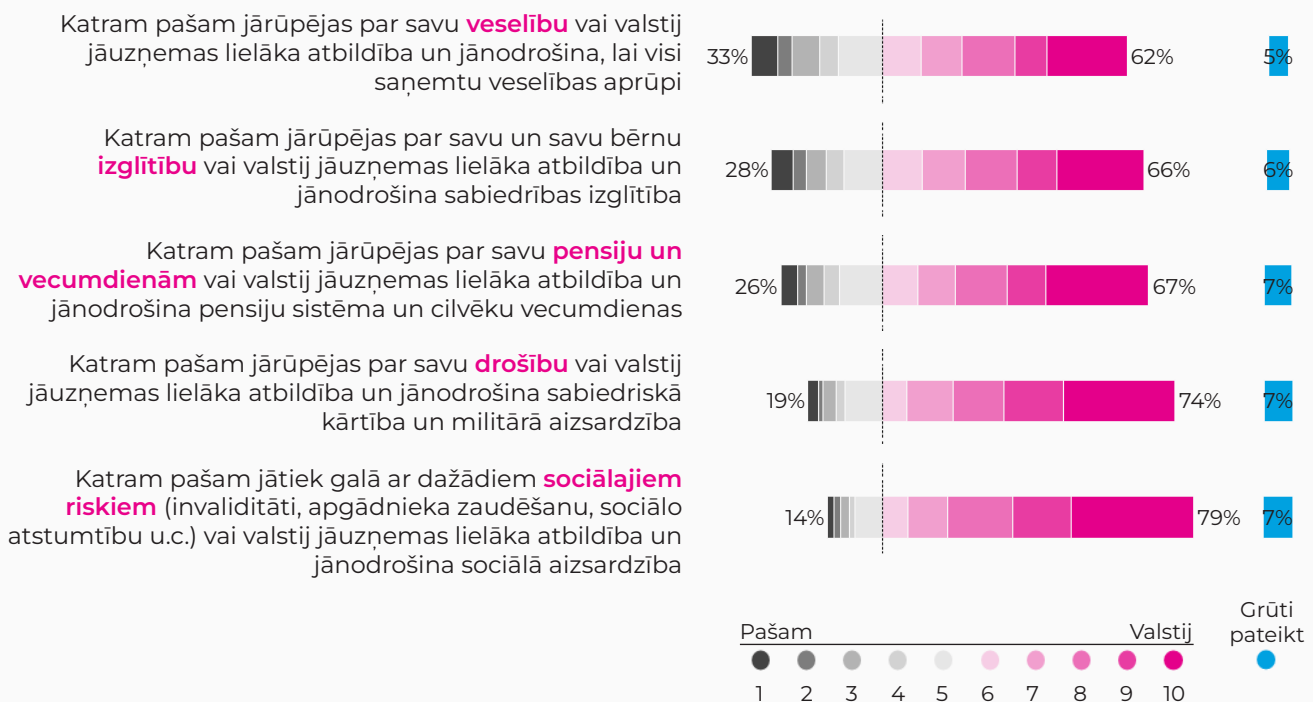
šanos. Piemēram, salīdzinoši augsto tādu aptaujāto Igaunijas iedzīvotāju īpatsvaru, kas uzskata, ka bērniem mājās vajadzētu mācīt iecietību un cieņu attiecībā pret citiem cilvēkiem, varētu izmantot, lai akcentētu Igaunijas lielākā mērā nekā Latvijas un Lietuvas piederību Ziemeļvalstu blokam.

6. attēls

Latvijas iedzīvotāju novērtējumi par atbildības sadalījumu starp pašiem un valsti

Piezīme: Aptaujā izmantotais jautājuma formulējums bija "Sekojošā tabulā ir apkopoti pretēji apgalvojumi par dažādiem jautājumiem. Kuriem apgalvojumiem Jūs vairāk piekristat? Lūdzu, izlasiet apgalvojumus un novērtējiet savus uzskatus šādās kategorijās."

Datu avots: reprezentatīvā Latvijas iedzīvotāju aptauja (n = 1005), lauka darbu veica SKDS 2024. gada martā

2. GLOBĀLIE DZINUĻI

Ģeopolitika

Pasaules kārtība mainās, starptautiski nozīmīgiem esošajiem un jauniem spēlētājiem ieņemot striktas, nereti konfrontējošas pozīcijas, un globālās ekonomiskās integrācijas pamatprincipi tiek apšaubīti.

Līdz 2040. gadam konkurence par ietekmi globālajā telpā palielināsies, un spriedze sasniegs Aukstā kara līmeni. Neviena valsts nebūs spējīga dominēt visos pasaules reģionos un visās ietekmes sfērās (militārajā, ekonomiskajā, tehnoloģiju u. c.).²⁰ Tā rezultātā pastāv ievērojams risks, ka valstis kļūst arvien pārdrošākas un aktīvi iesaistās dažādās konfliktsituācijās, tai skaitā militāros konfliktos.²¹ Jau šobrīd globālā situācija ir ievērojami nenoteiktāka un nedrošāka nekā šī gadsimta sākumā. Upsālas universitātes pētnieku apkopotie dati par militārajiem konfliktiem ar valstu valdību iesaisti rāda, ka ir palielinājies gan konfliktu skaits, īpaši valstu iekšienē ar ārvalstu iesaisti, gan ar konfliktiem saistīto upuru skaits. Līdz ar Izraēlas-Hamās kara aizsākšanos situācija turpināja pasliktināties arī 2023. gadā, par kuru dati vēl nav apkopoti.

Latvijai īpaši nozīmīga ir autoritārisma atdzimšana Krievijā un tās izvērsta karš Ukrainā. Krievijas darbības liecina, ka tā gatavojas ilgtermiņa militārajiem konfliktiem, un nevar izslēgt konfrontāciju ar NATO Baltijas jūras reģionā.²² Tas būtiski ietekmēs visas dzīves sfēras, sākot ar val-

stu aizsardzības politiku un beidzot ar iedzīvotāju mentālo veselību, gan Latvijā un pārējās Baltijas valstīs, gan visā Eiropā.

Ģeopolitika ir cieši saistīta ar globālo ekonomiku. Jau vairākas desmitgades globālās ekonomikas gravitācijas centrs pārvietojas uz austrumiem. Laika periodā no 2000. līdz 2021. gadam Indijas un Klusā okeāna reģions, kas aptver Ķīnu un Indiju, bija atbildīgs par 53 % no pasaules ekonomikas izaugsmes, Ziemeļamerika – par 19 %, bet Eiropa – tikai par 9 %.²³ Šī tendence saglabāsies arī tuvākajā nākotnē. Taču ASV un Ķīnas savstarpējā sadarbība, kas ļāva šai globālās ekonomikas transformācijai realizēties, pēdējos gados pāraugusi nepieņemamā konkurencē ar draudiem izvērsties atklātos konfliktos.²⁴ Protekcionisma un tarifu pieaugums ir licis starptautiskajiem uzņēmumiem meklēt iespējas diversificēt un saīsināt savas piegādes ķēdes, taču atgriešanās pie autarkijas kā vadošās ekonomiskās paradigmas ir maz ticama. Globālās ekonomikas integrācijas līmenis ir tik iespaidīgs, ka pat militāri konflikti un ekonomiskās sankcijas pilnībā apturēt noteiktus starptautiskās tirdzniecības kanālus pagaidām nav spējīgas.²⁵

²⁰ National Intelligence Council. 2021. Global Trends 2040: A More Contested World. <https://www.dni.gov/index.php/gt2040-home>

²¹ WEF. 2024. The Global Risks Report 2024, 19th Edition: Insight Report. <https://www.weforum.org/publications/global-risks-report-2024/>

²² Weaver, G. and A. Kendall-Taylor. March 5, 2024. What NATO allies must do to prepare for Russian aggression. Politico. <https://www.politico.eu/article/nato-allies-prepare-russia-aggression-defense-military/>

²³ UK Department for Business and Trade. 2023. Global Trade Outlook. <https://www.gov.uk/government/publications/global-trade-outlook-february-2023-report>

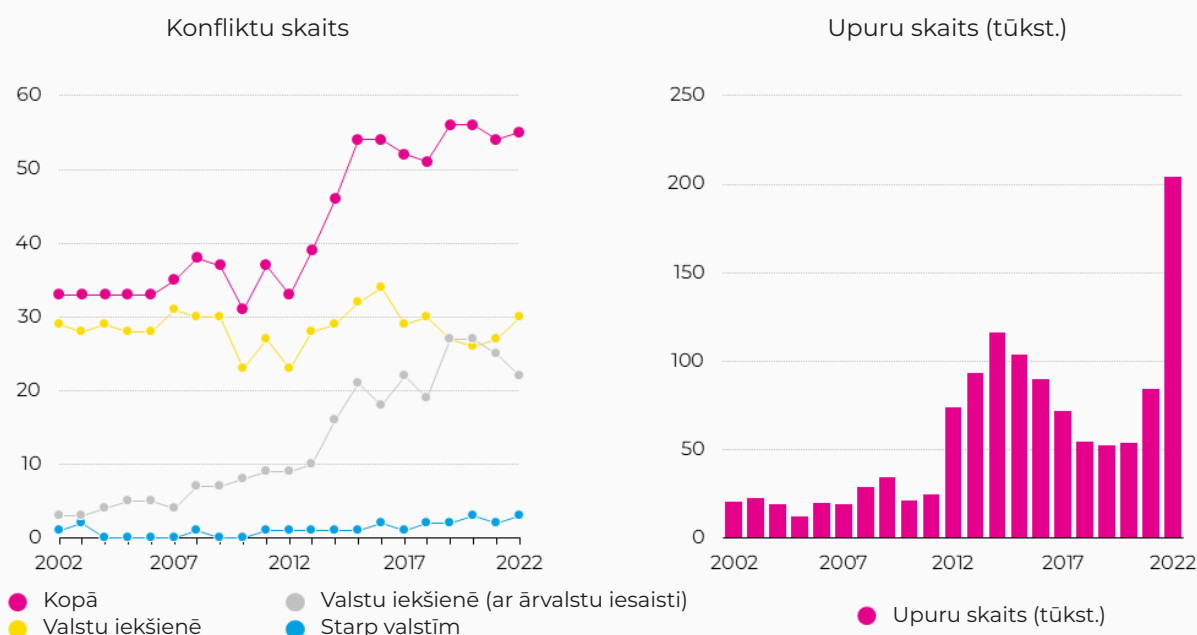
²⁴ Goodman, P.S. Nov. 14, 2023. The Rise and Fall of the World's Most Successful Joint Venture. The New York Times. <https://www.nytimes.com/2023/11/14/business/us-china-economy-trade.html>

²⁵ Bruegel. 2024. Emerging countries have replaced most of Russia's lost trade with advanced economies. <https://www.bruegel.org/analysis/emerging-countries-have-replaced-most-russias-lost-trade-advanced-economies>

7. attēls

Militārie konflikti ar valstu valdību iesaisti 2002.-2022. gadā

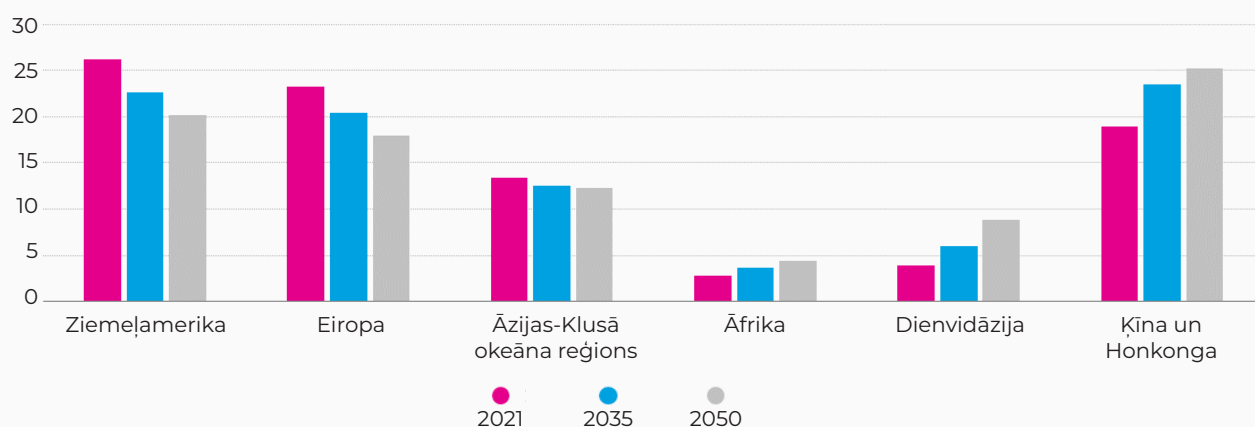
Datu avots: Uppsala Conflict Data Program (UCDP), 2023

8. attēls

Iekšzemes kopprodukts pasaules reģionos 2021., 2035. un 2050. gadā (% no globālā IKP)

Datu avots: UK Department for Business and Trade, 2023

Starptautisko institūciju (ANO, Pasaules Bankas, Pasaules Tirdzniecības organizācijas u. c.), kuru lēmumu pieņemšanas mehānismi izrādījušies neefektīvi, loma mazinās. Turpretī atsevišķi nevalstiskie spē-

lētāji (nevalstiskās organizācijas, reliģiskās grupas, tehnoloģiju giganti un to īpašnieki), kuriem ir resursi un spēja iespaidot globālos procesus, kļūst ietekmīgāki.²⁶

²⁶ Sanger, D.E. and E. Lipton. Nov. 19, 2023. The White House May Condemn Musk, but the Government Is Addicted to Him. The New York Times. <https://www.nytimes.com/2023/11/19/us/politics/elon-musk-white-house-pentagon.html>

Zaļais kurss un enerģijas sistēmas transformācija

ES ir izvēlējusies īstenot zaļo kursu un būt līderis vides un zaļo tehnoloģiju jomā, kas paredz neizbēgamu pastāvošā ekonomikas modeļa un enerģētikas sistēmas transformāciju.

Globālā vidējā gaisa temperatūra turpina palielināties. Prognozes liecina, ka 2030. gadu sākumā tā varētu sasniegt 1,5 °C virs pirmsindustriālā perioda globālās vidējās gaisa temperatūras atzīmi, kas minēta Parīzes nolīgumā kā tāda, ko vajadzētu tiekties nepārkāpt.²⁷ Daļa pētnieku uzskata, ka tas varētu notikt agrāk.²⁸

Parīzes nolīgumā minētā 1,5°C atzīme ir politisks mērķis, ko nebūs izdevies sasniegt. Taču šai politiskajai neveiksmei būs taustāmas sekas, kas saistītas ar dažādiem vides apdraudējumiem. Turklāt to sadalījums nebūs vienmērīgs. Piemēram, valstis, kas atrodas tuvu ekvatoriālajai joslai, no gaisa temperatūras paaugstināšanās cietīs vairāk.²⁹

2024. gadā publicētajā Pasaules ekonomikas foruma (WEF) globālo risku novērtējuma ziņojumā norādīts, ka četri no pieciem nozīmīgākajiem riskiem, ar ko pasaule saskarsies nākamā desmit gadu laikā, ir saistīti ar vidi. Lai novērtētu dažādu apdraudējumu smaguma pakāpi, WEF aptaujā ekspertus un līderus no biznesa, valsts pārvaldes, zinātnes, starptautisko organizāciju un pilsoniskās sabiedrības jomām. Būtiski, ka vides problēmas kā nozīmīgākās akcentējuši visu minēto jomu pārstāvji.³⁰

Eiropas Savienība ir izvēlējusies būt starp

globālajiem līderiem vides un klimatrīcības jomā. Tā ir nospraudusi ambiciozu mērķi līdz 2050. gadam sasniegt klimatneitralitāti, vienlaicīgi paredzot ieguldīt līdzekļus un attīstīt neto nulles industriju. Piemēram, neto nulles emisiju industrijas aktā, pie kura apstiprināšanas šobrīd strādā ES institūcijas, ir iekļauts mērķis līdz 2030. gadam nodrošināt, ka vismaz 40 % no ES nepieciešamajām neto nulles emisiju tehnoloģijām (vēja energoresursu, saules siltumenerģijas, akumulatoru, ūdeņraža, oglekļa uztveršanas un uzglabāšanas un citās jomās) tiek ražotas pašmāju uzņēmumos. Lai šo mērķi sasniegtu, ir paredzēts atvieglot tiesisko regulējumu šo tehnoloģiju ražošanai, kā arī atbalstīt ES uzņēmumus un aizsargāt tos no negodīgas starptautiskās konkurences.³¹

Klimata pārmaiņu izraisītā ekonomikas un ar to cieši saistītā enerģētikas transformācija ir aizsākusies, taču vēsturiskās liecības par enerģijas avotu nomaiņu globālā līmenī norāda, ka transformācijas ir pakāpeniskas un parasti turpinās vairākus gadu desmitus.³² Lai realizētu enerģijas avotu transformāciju makro līmenī, būs nepieciešami būtiski ieguldījumi.³³ Tikmēr uzņēmumu līmenī būs tādi, kas iegūs jau īstermiņā. Piemēram, kopējā globālā uzstādīto vēja parku jauda laika periodā no 2013. līdz 2022. gadam ir palielinājusies vairāk nekā trīs reizes, sasniedzot 906 GW.³⁴

²⁷ IPCC. 2023. Summary for Policymakers. In: Climate Change 2023: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Core Writing Team, H. Lee and J. Romero (eds.)]. IPCC, Geneva, Switzerland, pp. 1-34, doi: 10.59327/IPCC/AR6-9789291691647.001

²⁸ Hansen, J., Sato, M. and Kharecha, P. 2024. Groundhog Day. Another Gobsmaekingly Bananas Month. What's Up? <http://www.columbia.edu/~jeh1/mailings/2024/Groundhog.04January2024.pdf>

²⁹ UNDP. 2022. Human Climate Horizons. <https://horizons.hdr.undp.org/>

³⁰ WEF. 2024. The Global Risks Report 2024, 19th Edition: Insight Report. <https://www.weforum.org/publications/global-risks-report-2024/>

³¹ Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on establishing a framework of measures for strengthening Europe's net-zero technology products manufacturing ecosystem (Net Zero Industry Act). <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-6269-2024-INIT/en/pdf>

³² Smil, V. 2017. Energy Transitions: Global and National Perspectives, 2nd Ed. Santa Barbara, California: Praeger.

³³ Schnabel, I. 2023. Monetary policy tightening and the green transition.

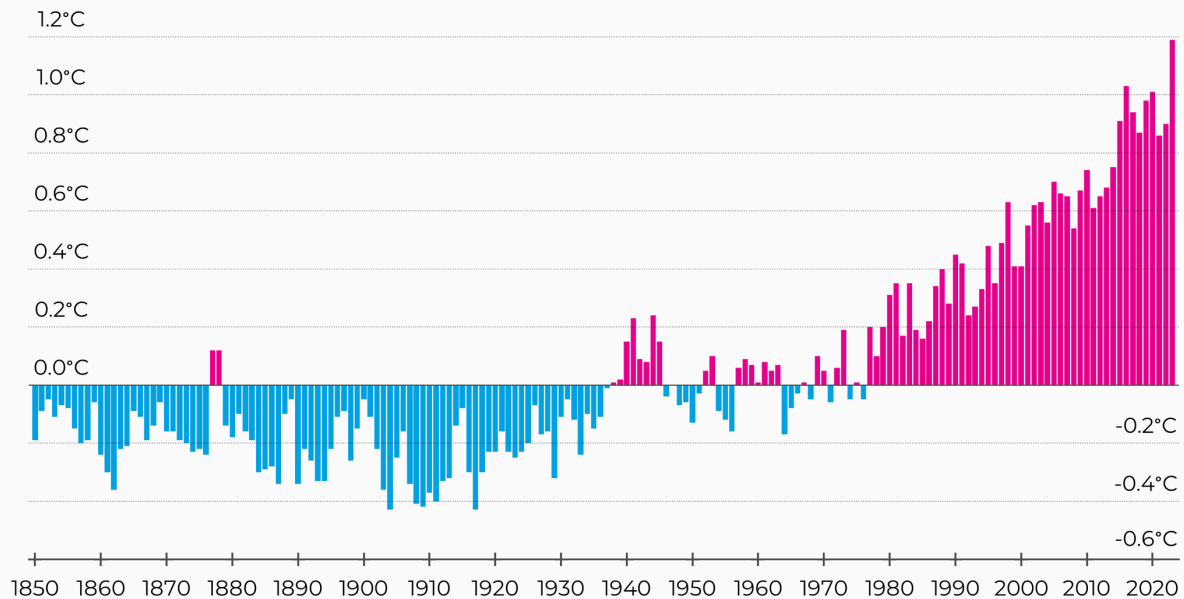
<https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2023/html/ecb.sp230110~21c89bef1b.en.html>

³⁴ GWEC. 2023. Global Wind Report 2023. <https://gwec.net/globalwindreport2023/>

9. attēls

Globālās vidējās gaisa temperatūras anomālijas 1850.-2023. gadā (°C)

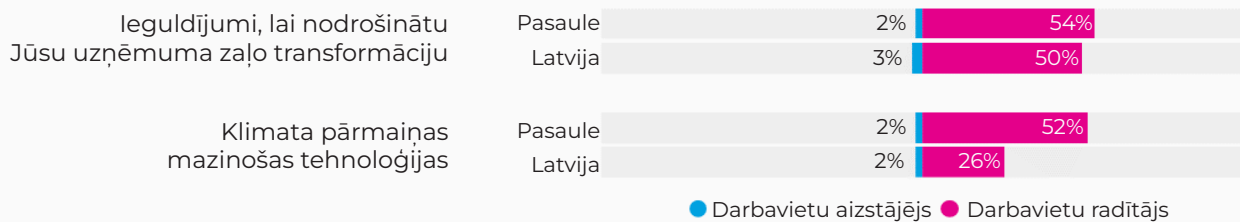
Piezīme: Temperatūras anomālijas aprēķinātas kā attiecīgā gada vidējās un 20. gs. (1901.-2000.g.) vidējās temperatūras starpības. Datu avots: NOAA National Centers for Environmental information

10. attēls

Paredzamā makro tendenču un tehnoloģiju ietekme uz darbavietām 2023.-2027. gadā

Piezīme: Uzņēmumi (%), kuri aptaujā norādīja, ka noteiktās makro tendences un tehnoloģijas radīs vai aizstās darbavietas. Uzņēmumi ar neitrālu pozīciju attēlā nav atspoguļoti. Datu avots: WEF

Tas paver plašas iespējas attīstībai tādiem globāli konkurētspējīgiem Latvijas uzņēmumiem kā Aeronas, kas nodarbojas ar robotizētu vēja turbīnu apkopi. Tādu uzņēmumu Latvijā varētu būt vairāk. WEF uzņēmēju aptaujas rezultāti liecina, ka zaļā transformācija Latvijas uzņēmumiem,

līdzīgi kā citur pasaulē, radīs izmaksas, bet cita starpā rezultēsies jaunās darbavietās. Savukārt uzņēmumu, kuri var radīt darbavietas klimata pārmaiņas mazinošo tehnoloģiju attīstības ietekmē, Latvijā ir mazāk nekā citur pasaulē.³⁵

³⁵ WEF. 2023. Future of Jobs Report 2023. <https://www.weforum.org/publications/the-future-of-jobs-report-2023/>

2. tabula

5 nozīmīgākie globālie riski nākamajos 10 gados

Piezīme: Ekspertiem bija jānovērtē dažādu globālo risku ietekme nākamā desmit gadu laikā, izmantojot septiņu ballu skalu.
Datu avots: WEF, ekspertu aptauja veikta 2023. gada septembrī

Vieta topā	Risks	Riska kategorija
1.	Ekstremāli laika apstākļi	Vide
2.	Kritiskas Zemes sistēmu izmaiņas	Vide
3.	Bioloģiskās daudzveidības samazināšanās un ekosistēmu sabrukums	Vide
4.	Dabas resursu trūkums	Vide
5.	Maldināšana un dezinformācija	Tehnoloģijas

Tehnoloģiju attīstība

Ar esošo un tuvākajā laikā radāmo tehnoloģiju palīdzību iespējams varēs atrisināt daudzas no cilvēces problēmām, taču to pielietojums var būt arī destruktīvs.

Nākamā divdesmit gadu laikā tehnoloģijas turpinās attīstīties, mainot mūsu ikdienu, un potenciāli varētu palīdzēt atrisināt daudzas būtiskas problēmas, piemēram, palielināt darbaspēka produktivitāti līdzvērtīgi elektrifikācijai vai novērst globālo sasilšanu un klimata pārmaiņas. Taču apstākļos, kad tehnoloģiju attīstītāju ienākumi un investīciju piesaistes iespējas ir atkarīgas no vispārējā konkrētās tehnoloģijas radītā entuziasma, paredzēt tehnoloģiju attīstību ir grūti. Piemēram, mākslīgais intelekts – sistēmas, kam raksturīgi saprātīgi uzvedības modeļi (spēja mācīties, spriest un risināt problēmsituācijas) – potenciāli varētu attīstīties tā, ka šo tehnoloģiju kā palīgu izmantos lielākā daļa darbinieku rutīnveida un atkārtoto darbību veikšanai, ļaujot pašiem koncentrēties uz radošiem uzdevumiem un inovācijām. Tā atvieglotu un pavērtu iespējas jebkuram kļūt par zinātnieku vai izgudrotāju. Taču pastāv arī alternatīva iespēja – mākslīgais intelekts var aizstāt darbiniekus noteiktās profesijās,

ļaujot pārdalīt ienākumus par labu tehnoloģiju īpašniekiem, īpaši nepaaugstinot darbaspēka produktivitāti, bet veicinot ienākumu nevienlīdzību, vai pārsvarā rast pielietojumu izklaidē.³⁶ Savukārt investīciju analīze klimata tehnoloģiju uzņēmumos, kuros gan pēdējā laikā investē mazāk³⁷, rāda, ka privātās investīcijas (pārsvarā riska kapitāls) kopš 2015. gada tiek vairāk novirzītas pieredzējušiem uzņēmumiem ar jau patentētiem risinājumiem, kam ir bijusi pozitīva ietekme uz investoru peļņu, bet inovatīviem uzņēmumiem agrīnās attīstības fāzēs iegūt finansējumu ir sarežģītāk.³⁸

Lai kādi arī būtu specifisku tehnoloģiju attīstības scenāriji, dati tiek radīti un uzkrāti nepieredzētā apmērā. Tas pavērs iespējas dažādu pakalpojumu, preču un risinājumu attīstībai, vienlaicīgi saglabājoties bažām par īpašuma tiesībām, privātumu, piekļuvi un tirgus koncentrāciju. Dati un izmaiņas pakalpojumu sektorā ir ļāvušas attīsties

³⁶ Brynjolfsson, E. and G. Unger. 2023. The Macroeconomics of Artificial Intelligence. IMF Finance & Development. <https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2023/12/Macroeconomics-of-artificial-intelligence-Brynjolfsson-Unger>

³⁷ PwC. 2023. State of Climate Tech 2023: How can the world reverse the fall in climate tech investment? <https://www.pwc.com/gx/en/issues/esg/state-of-climate-tech-2023-investment.html>

³⁸ Cornelli, G., J. Frost, L. Gambacorta and O. Merrouche. 2023. Climate tech 2.0: social efficiency versus private returns. BIS Working Papers No. 1072. <https://www.bis.org/publ/work1072.htm>

jauno pakalpojumu (IKT, pētniecības, finanšu utt.) starptautiskajai tirdzniecībai – jauno pakalpojumu eksports kopš 2000. gada ir vairāk nekā pieckāršojies, īpaši palielinoties pēc 2007.–2008. gada finanšu krīzes.³⁹

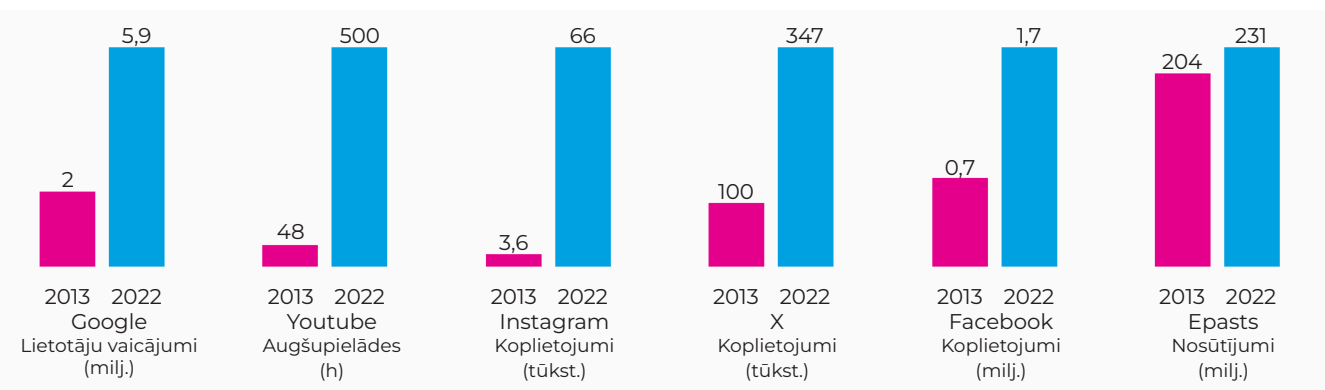
Par tehnoloģiju attīstībai nepieciešamajiem resursiem (talantīgiem darbiniekiem, zināšanām un dabas bagātībām) norit cīņa, kas tuvākajā nākotnē pastiprināsies. Šī cīņa ir cieši saistīta ar ģeopolitiskajām pārmaiņām

un ASV-Ķīnas savstarpējo konkurenci.⁴⁰ Lai gan tehnoloģiju tirgū dominē pasaules lielākajās ekonomikās bāzēti tehnoloģiju giganti, kas mēģina monopolizēt dažādus tirgus segmentus⁴¹, mazākiem tirgus spēlētājiem ir iespējas iesaistīties tehnoloģiju izstrādes globālajās pievienotās vērtības radīšanās ķēdēs. Piemēram, mākslīgā intelekta tehnoloģiju segmentā laika periodā no 2015. līdz 2020. gadam piesaistīto privāto investīciju līmenī attiecībā pret IKP Somija un Igaunija būtiski neatpalika no tirgus līderiem – ASV, Ķīnas, Izraēlas u. c.

11. attēls

Vienas minūtes laikā radītie dati

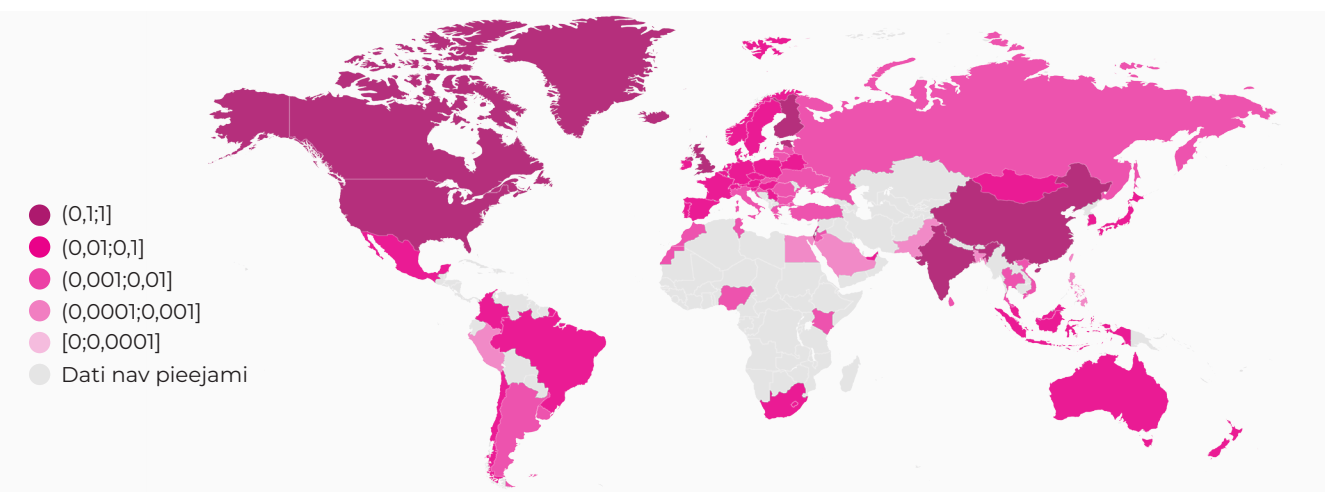
Piezīme: Uzņēmumi (%), kuri aptaujā norādīja, ka noteiktās makro tendences un tehnoloģijas radīs vai aizstās darbavietas. Uzņēmumi ar neitrālu pozīciju attēlā nav atspoguļoti. Datu avots: WEF

12. attēls

Kopējās privātās investīcijas mākslīgā intelekta tehnoloģijās 2015.-2020. gadā (% no IKP)

Datu avots: Cornelli, G., J. Frost, and S. Mishra. 2023. Artificial Intelligence, Services Globalisation and Income Inequality. BIS Working Paper No. 1135. <https://www.bis.org/publ/work1135.pdf>

³⁹ Mishra, S., I. Tewari, S. Toosi. 2020. Economic complexity and the globalization of services. Structural Change and Economic Dynamics, Vol.(53), 267-280. <https://doi.org/10.1016/j.strueco.2020.03.002>

⁴⁰ National Intelligence Council. 2021. Global Trends 2040: A More Contested World. <https://www.dni.gov/index.php/gt2040-home>

⁴¹ Elliott, V. and B. Barrett. Mar21, 2024. The US Sues Apple in an iPhone Antitrust Blockbuster. <https://www.wired.com/story/doj-sues-apple-antitrust/>

Demokrātijas lejupslīde

Demokrātisko režīmu īpatsvars pasaulē samazinās un demokrātijas sastopas ar tādiem izaicinājumiem kā viedokļu polarizācija un ekstrēmisms.

ASV bāzētā Freedom House domnīca norāda, ka, izvērtējot iedzīvotājiem pieejamās politiskās tiesības un pilsoniskās brīvības, par brīvām 2023. gadā var atzīt 83 pasaules valstis, 34 no brīvajām valstīm atrodas Eiropā, viena no tām ir arī Latvija. Vairākas no iedzīvotāju skaita ziņā lielākajām pasaules valstīm nav brīvas (piemēram, Ķīna un Indija), tādēļ, lai gan brīvo valstu īpatsvars ir salīdzinoši augsts (43 %), tajās dzīvo tikai 20 % no pasaules iedzīvotājiem. Kopš 2005. gada to valstu skaits, kurās situācija brīvības ziņā pasliktinās, ik gadu pārsniedz to valstu skaitu, kurās novērojami uzlabojumi. 2023. gadā brīvības novērtējumi tika samazināti 52 valstīm, un tas ietekmēja vienu piekto daļu pasaules iedzīvotāju. Gandrīz visos gadījumos novērtējumu samazinājumam par pamatu kalpoja vēršanās pret plurālismu, kas izpaudās gan kā vēlēšanu manipulācija, gan vardarbība.⁴²

Domubiedru grupās bāzēta viedokļu polarizācija ir plaši izplatīta un turpina pieaugt. Polarizācija bieži ir cieši saistīta ar tolerances trūkumu un demokrātijas procesam tik būtisko savstarpējo diskusiju un kompromisu iespējamības noliegšanu. Pie šādiem uzvedības modeļiem ir liela iespējamība, ka demokrātiskais process kļūst disfunkcionāls un rezultējas politiskos strupceļos.⁴³ Provokatori valstu iekšienē, kā arī ārvalstu aģenti izmanto viedokļu polarizāciju, lai vairotu apjukumu un mazinātu cilvēku savstarpējo uzticību un uzticību demokrātiskām institūcijām. Šādām provokatīvām kampaņām lietī noder cilvēku sasaiste

digitālajā vidē, kas ļauj pielietot kiberpsiholoģiju, izmantojot dažādus strauji progresējošus tehnoloģiskos risinājumus.⁴⁴ Tā rezultātā iedzīvotāju vidū palielinās apātija un vēlme neiesaistīties sabiedrībai būtisku jautājumu risināšanā. Lai situācija uzlabotos, būs nepieciešams ieviest atbildīgas komunikācijas prakses, uzlabot informācijas analīzes prasmes un izveidot kontrolējamu platformas konstruktīvam sociālajam dialogam.⁴⁵

Arvien lielāka loma demokrātiskajā procesā ir politiķiem kā personībām, kas nereti aizēno politiskās partijas, kuras tie pārstāv.⁴⁶ Zināmā mērā tas padara politiķus sabiedrībai pieejamākus. Tajā pašā laikā politiskajam procesam ir tendence arvien vairāk atgādināt popularitātes sacensības, riskējot diskusijas par sabiedrībai būtiskiem jautājumiem atstāt otrā plānā vai vispār no tām izvairīties. Tāpat, pastiprināti koncentrējoties uz personībām, nepietiekami tiek novērtēta institucionālā vide – cilvēkiem rodas sajūta, ka noteiktas problēmsituācijas var atrisināt tikai konkrēts politiķis vai, gluži pretēji – kāds cits politiķis nav piemērots nekādam lomai.

Vienlaikus ģeopolitiskās pārmaiņas (Krievijas iebrukums Ukrainā, Ķīnas ekonomiskā izaugsme, saglabājot represīvo politisko režīmu) ir radījušas sapratni, ka akūti ir nepieciešams aizsargāt demokrātiskās vērtības, kā arī meklēt risinājumus līdzdalības palielināšanai un lēmumu pieņemšanas procesa uzlabošanai.⁴⁷

⁴² Freedom House. 2024. Freedom in the World 2024: The Mounting Damage of Flawed Elections and Armed Conflict. https://freedomhouse.org/sites/default/files/2024-02/FIW_2024_DigitalBooklet.pdf

⁴³ UNDP. 2024. Human Development Report 2023/2024. Breaking the Gridlock: Reimagining Cooperation in a Polarized World. <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2023-24>

⁴⁴ Van Bavel, J., S. Rathje, E. Harris, C. Robertson and A. Sternisko. 2021. How social media shapes polarization. Trends in Cognitive Sciences, Vol. 25 (11). <https://doi.org/10.1016/j.tics.2021.07.013>

⁴⁵ Sitra. 2023. Megatrends 2023. Understanding an era of surprises. https://media.sitra.fi/app/uploads/2023/03/sitra_megatrends-2023_v3.pdf

⁴⁶ Garzia, D., F. Ferreira da Silva and A. De Angelis. 2022. Partisan dealignment and the personalisation of politics in West European parliamentary democracies, 1961–2018. West European Politics, Vol. 45(2). <https://doi.org/10.1080/01402382.2020.1845941>

⁴⁷ Sitra. 2023. *ibid.*

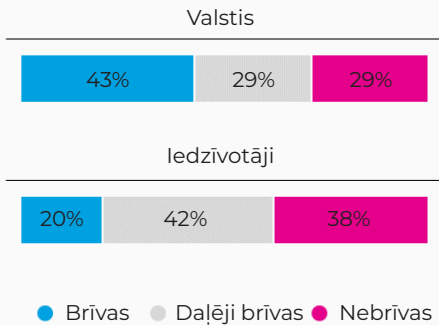
13. attēls

Brīvības novērtējumi un to izmaiņas pasaules valstīs

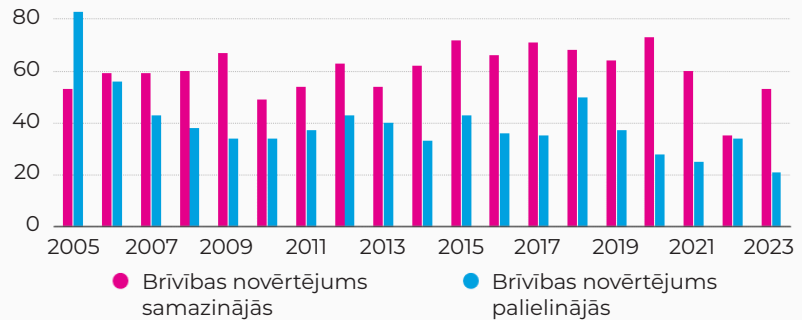
Piezīme: Brīvības novērtējumu palielinājums un samazinājums ne vienmēr nozīmē, ka mainās tips (brīva, daļēji brīva, nebrīva), kurā valsts tiek klasificēta.

Datu avots: Freedom House

Valstu un tajās dzīvojošo iedzīvotāju sadalījums pēc tipa 2023. gadā (%)

Brīvības novērtējumu samazinājumi un palielinājumi 2005.-2023. gadā (valstu skaits)

Demogrāfija un globālā migrācija

Cilvēki no reģioniem ar pieaugošu iedzīvotāju skaitu un ierobežotām uzņēmējdarbības un nodarbinātības iespējām meklēs labvēlīgākus apstākļus citviet.

Apvienoto Nāciju Organizācija (ANO) prognozē, ka pasaules iedzīvotāju skaits turpinās palielināties un 2040. gadā sasniegs 9,2 miljardus. Taču pieauguma temps turpinās samazināties, un situācijas būs atšķirīgas dažādos pasaules reģionos. Ķīnas iedzīvotāju skaits jau krītas, un līdz 2030. gadu vidum iedzīvotāju skaits sāks sarukt arī visā Austrumāzijas un Dienvidaustrumāzijas reģionā. Indijā kopš 2023. gada dzīvo vairāk cilvēku nekā Ķīnā, bet arī tur, tāpat kā visā Centrālāzijas un Dienvidāzijas reģionā, iedzīvotāju pieauguma tempi kļūst mazāki. Iedzīvotāju skaits samazinās un turpinās samazināties arī Eiropā. Turpretī Subsahāras Āfrikā dzimst arvien vairāk cilvēku, un līdz 2040. gadu vidum palielināsies arī Subsa-

hāras Āfrikas iedzīvotāju pieauguma temps, kā rezultātā 2030. gadā gandrīz par pusi no pasaules iedzīvotāju skaita pieauguma būs atbildīgs Subsahāras Āfrikas reģions. Iedzīvotāju mediānais vecums Āfrikā ir 19 gadi, bet Eiropā – 42 gadi.⁴⁸

Vienlaicīgi dzīves kvalitāte attīstītās un mazāk attīstītās valstīs būtiski atšķiras. Covid-19 pandēmijas un citu globālo satricinājumu rezultātā 2020. un 2021. gadā pirmo reizi, kopš tiek veikti aprēķini, samazinājās ANO publicētā globālā tautas attīstības indeksa (HDI)⁴⁹ vērtība. Novērtējumi par 2023. gadu rāda, ka daudzās valstīs situācija ir uzlabojusies un globālā indeksa vērtība ir pārsniegusi 2019. gada līmeni.

⁴⁸ United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2022). World Population Prospects 2022, Online Edition.

⁴⁹ Tautas attīstības indeksa (angļu valodā Human Development Index) aprēķinos tiek ņemti vērā nacionālie kopienākumi uz vienu iedzīvotāju, paredzamais iedzīvotāju mūža ilgums un izglītības līmenis.

Taču uzlabojumi ir nevienmērīgi – visas OECD un citas attīstītās valstis ir atguvušās, bet apmēram puse no vismazāk attīstītajām valstīm vēl arvien atrodas zem 2019. gada līmeņa, un nevienlīdzība starp attīstītajām un vismazāk attīstītajām valstīm, kas kopš 21. gadsimta sākuma līdz 2019. gadam bija samazinājusies, turpina pieaugt.⁵⁰

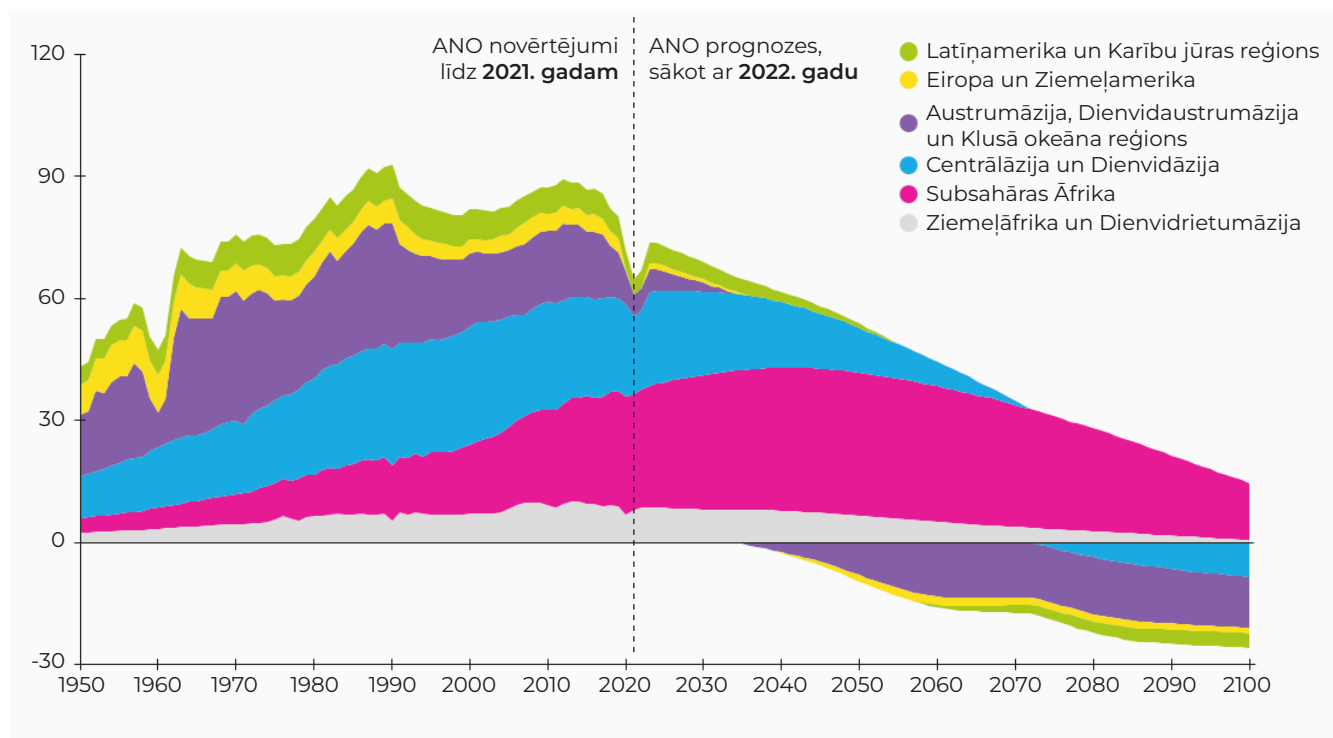
Kamēr mazāk attīstītās valstis meklē izaugsmes iespējas, attīstītajās valstīs arvien vairāk tiek runāts par patēriņa un izaugsmes ierobežošanu.⁵¹ Taču lielāko daļu no ienākumu nevienlīdzības veido nevis nevienlīdzība starp valstīm, bet nevienlīdzība valstu iekšienē. Aprēķini rāda, ka 2020. gadā aptuveni divas trešdaļas no globālās ienākumu nevienlīdzības bija saistītas ar nevienlīdzību valstu iekšienē. Turklāt vislielākā ienākumu nevienlīdzība valstu

iekšienē ir tieši Tuvo Austrumu, Āfrikas un Latīņamerikas reģionos.⁵² Līdz ar to indivīdu līmenī pasaules mazāk attīstītajos reģionos ekonomisko iespēju trūkums kombinācijā ar klimata pārmaiņu nelabvēlīgo ietekmi rada un turpinās radīt spiedienu meklēt kvalitatīvākas dzīves iespējas citur. Migrācijas plūsmas paredzēt ir sarežģīti, jo tās ir cieši saistītas ar valstu migrācijas politiku, kas mainās. Nesenā pieredze rāda, ka lielākā daļa migrācijas ir saistīta ar nodarbinātību. Pārsvarā cilvēki no valstīm ar vidējiem ienākumiem pārceļas uz valstīm ar augstiem ienākumiem, lai saņemtu lielākas algas un daļu no ienākumiem sūtītu atpakaļ uz mītnes zemēm.⁵³ Otro migrācijas plūsmu veido militāro konfliktu un citu katastrofu bēgļi. Kā to atklāj Krievijas iebrukums Ukrainā, izmaiņas ģeopolitiskajā situācijā varētu šo plūsmu būtiski palielināt.

14. attēls

Pasaules reģionu iedzīvotāju skaita izmaiņas 1951.-2100. gadā (milj.)

Datu avots: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division

⁵⁰ UNDP.2024. Human Development Report 2023/2024. Breaking the Gridlock: Reimagining Cooperation in a Polarized World. <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2023-24>

⁵¹ Hickel, J., G. Kallis, T. Jackson, D.W. O'Neill, J.B. Schor, J.K. Steinberger, P.A. Victor and D. Ürge-Vorsatz. 2022. Degrowth can work - here's how science can help. Nature, 612(7940), 400-403. <https://doi.org/10.1038/d41586-022-04412-x>

⁵² World Inequality Lab. 2021. World Inequality Report 2022. <https://wir2022.wid.world/>

⁵³ National Intelligence Council. 2021. Global Trends 2040: A More Contested World. <https://www.dni.gov/index.php/gt2040-home>

3. VIETĒJIE DZINUĻI

Inovācijas un jauno tehnoloģiju izmantošana

Latvijas ekonomikas attīstība ir sasniegusi līmeni, kur turpmākās izaugsmes nodrošināšanai vismaz dažās jomās būs jāspēj konsekventi izmantot vai radīt pasaules modernākās tehnoloģijas.

Labākas tehnoloģijas ļauj valstī pieejamos resursus izmantot efektīvāk. Tehnoloģijas var radīt lokāli vai pielāgot savām vajadzībām citur radītās. Jebkurā gadījumā jāērķinās, ka jauno tehnoloģiju ieviešanai būs nepieciešami ieguldījumi. Makro līmeņa dati par ieguldījumiem pētniecībā un attīstībā liecina, ka Latvija šajā ziņā būtiski atpaliek no vadošajām valstīm. Pēdējo piecu gadu laikā Latvija vidēji pētniecībā un attīstībā ik gadu ieguldījusi 0,7 % no IKP, kamēr vadošajām valstīm šie ieguldījumi pārsnieguši 3 % no IKP. Vairāk nekā Latvija pētniecībā un attīstībā iegulda arī mūsu kaimiņvalstis – Lietuva un Igaunija. Lielāko daļu pētniecības un attīstības ieguldījumu parasti veic uzņēmumi. No salī-

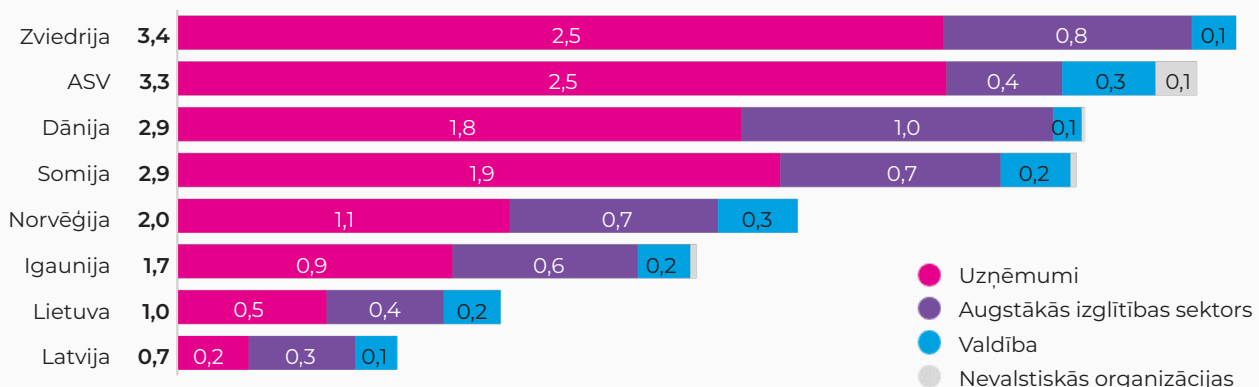
dzināmajām valstīm Latvija un Lietuva ir vienīgās, kuru valdības un augstākās izglītības sektora kopējā ieguldījumu proporcija ir lielāka nekā uzņēmumu ieguldījums.

Savukārt publiskie ieguldījumi, kas tiek veikti, nav bijuši efektīvi. Valsts kontrole, izvērtējot uzņēmējdarbības inovāciju atbalsta politiku, secinājusi, ka 2014.-2020. gadā ieguldītais publiskais finansējums (681 milj. EUR) uzņēmējdarbības inovācijām nav sasniedzis mērķi – uzlabot uzņēmumu konkurētspēju un produktivitāti. Evidenti atzīst, ka piedāvāto atbalsta pasākumu klāsts ir gana plašs un līdzīgs citviet ES piedāvātajiem pasākumiem, bet rezultāti izpaliek.

15. attēls

Ieguldījumi pētniecībā un attīstībā vidēji 2018.-2022. gadā (% no IKP)

Piezīme: ASV dati ir par periodu 2018.-2021. gadam.
Datu avots: Eurostat

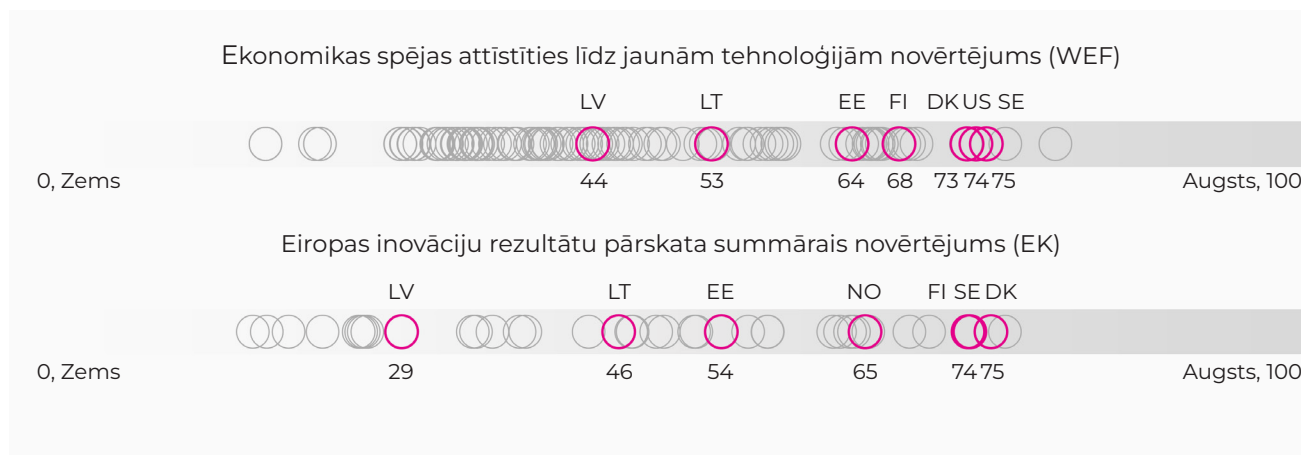

16. attēls

Inovācijas sistēmu novērtējums starptautiskos salīdzinājumos

Piezīme: Novērtējumiem izmantotā skala ir [0;100]

Datu avots: WEF, EK

Kā vienu no iemesliem min rezultātīvo rādītāju vājo sasaisti ar sasniedzamajiem politikas mērķiem.⁵⁴

Likumsakarīgi arī starptautiskajos inovāciju sistēmu salīdzinājumos Latvija atpaliek gan no Ziemeļvalstīm, gan no pārējām Baltijas valstīm. Piemēram, Latvijas inovācijas summārais novērtējums Eiropas Komisijas

inovāciju rezultātu pārskatā 2023. gadā bija 29, kas sastādīja tikai 53% no ES-27 vidējā rādītāja un kas Latviju kopā ar Bulgāriju, Rumāniju, Poliju un citām valstīm ierindoja starp “topošajiem inovatoriem”.⁵⁵ Arī Pasauls Ekonomikas forums (WEF) Latvijas ekonomikas spēju piemēroties un attīstīties līdz tehnoloģiju progresam novērtē zemāk nekā Lietuvas, Igaunijas un Ziemeļvalstu ekonomiku varējumu.⁵⁶

Cilvēkkapitāls

Ieguldījumi cilvēkkapitāla var būt ienesīgi gan indivīdiem, gan sabiedrībai kopumā, bet tiem jābūt pārdomātiem un uz rezultātiem orientētiem.

Ieguldījumi cilvēkkapitālā, kas uzlabo cilvēku prasmes un iemaņas, palielina produktivitāti un gala rezultātā ekonomisko izaugsmi. Taču ieguvumi pilnībā realizējas ilgtermiņa laika periodā, un ieguldījumiem ir jādod augļi (piemēram, labāki pārbaužu darbu rezultāti), nevis tikai jāpalielina

apmācībās pavadītais laiks.⁵⁷ Starptautiskās skolēnu novērtēšanas programmas PISA rezultāti liecina, ka piecpadsmitgadīgo Latvijas jauniešu kohortai, kas testu kārtoja 2022. gadā, salīdzinājumā ar jauniešiem, kas to pašu darīja 2018. gadā, ir apmēram tādas pašas lasītprasmes, nedaudz labākas

⁵⁴ Valsts kontrole. 2023. Lietderības revīzija Nr.2.4.1–32/2021 “Vai uzņēmējdarbības inovāciju politikas plānošana un īstenošana ir efektīva un veicina uzņēmumu produktivitātes un konkurētspējas pieaugumu?”

<https://lrvk.gov.lv/lv/getrevisionfile/29729-F-V3tNt7cMMHDDbKgWHWCeFkIRLTdqU9.pdf>

⁵⁵ European Commission. 2023. European Innovation Scoreboard 2023. <https://data.europa.eu/doi/10.2777/119961>

⁵⁶ WEF. 2024. The Future of Growth Report 2024.

https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Growth_Report_2024.pdf

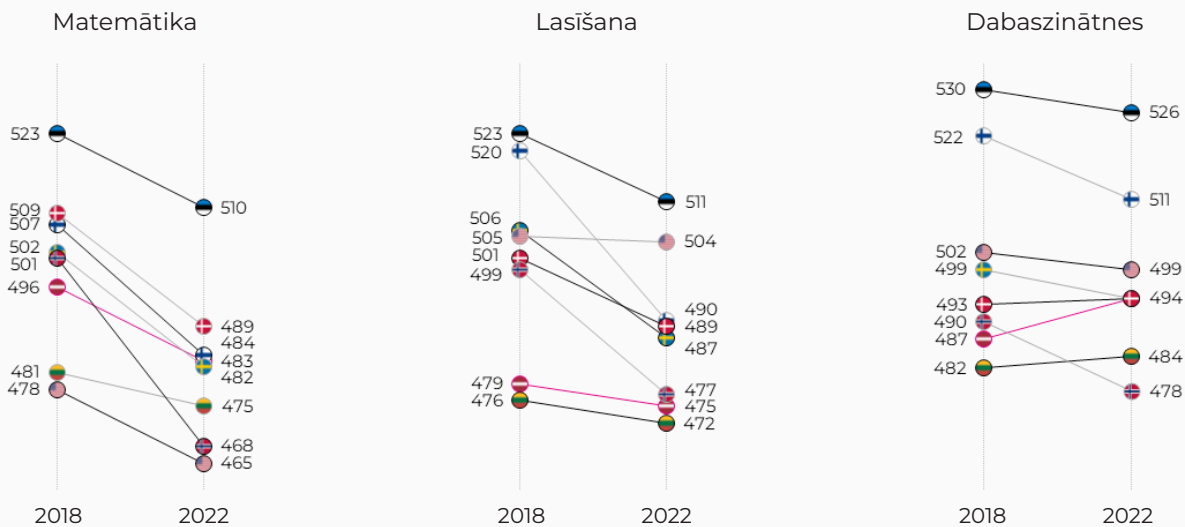
⁵⁷ OECD. 2022. Value for Money in School Education Smart Investments, Quality Outcomes, Equal Opportunities.

<https://doi.org/10.1787/f6de8710-en>

17. attēls

PISA rezultāti matemātikā, lasīšanā un dabaszinātnēs 2018. un 2022. gadā

Datu avots: OECD

Starp Baltijas valstīm un Ziemeļvalstīm izceļas Igaunija, kurai ir labākie rezultāti visās PISA sadaļās. Taču salīdzinājumā ar 2018. gadu Igaunijas rezultāti ir statistiski nozīmīgi samazinājušies gan matemātikā, gan lasīšanā.⁵⁸ Protams, jaunieši, kas testu kārtoja 2022. gadā, mācījās Covid-19 pandēmijas laikā. Tas zināmā mērā apgrūtināja rezultātu salīdzināšanu, bet, iespējams, padziļināta datu analīze ļaus labāk saprast, kā atšķiras skolas dažādās valstīs un kāds ir to pienesums jauniešu izglītības procesā.

Ja skatās uz cilvēkkapitālu no uzņēmēju perspektīvas, Latvijā šobrīd un, paredzams, arī tuvākajā nākotnē vairāk nekā vidēji citur pasaulē būs grūti atrast jaunus, talantīgus darbiniekus. Vieglāk būs paaugstināt esošo darbinieku kvalifikāciju un mēģināt nepieļaut darbinieku aizplūšanu uz citiem uzņēmumiem.

Likumsakarīgi, ka Latvijas uzņēmumi vairāk nekā citur pasaulē (+ 23 procentu punkti)

tuvāko piecu gadu laikā plāno iesaistīties savu darbinieku prasmju uzlabošanā un pārkvalifikācijā. Latvijas uzņēmumi savās kvalifikācijas paaugstināšanas un pārkvalifikācijas kampaņās līdzās prasmju (piemēram, analītiskās domāšanas) mācībām iekļauj arī attieksmes (piemēram, zinātkāres veicināšanas) maiņas kursus, turpretī mazāk nekā citur pasaulē fokusējas uz mākslīga intelekta un lielo datu apmācību, kā arī radošās domāšanas attīstību.⁵⁹

Ja gribam panākt, lai ieguldījumi cilvēkkapitālā dod pēc iespējas lielāku atdevi, vairāk jākoncentrējas uz izglītības procesa rezultātu analīzi un jāmeklē risinājumi, kas darbotos konkrētos gadījumos, apzinoties, ka tie varētu arī prasīt būtiskus finanšu resursus. Piemēram, lieti noderētu informācija par to, kādi bērni visvairāk zaudēja no izmaiņām mācību procesā Covid-19 laikā un ko var darīt, lai šos zaudējumus atgūtu un bērniem pieaugot būtu vairāk iespēju atrast labas darbavietas vai attīstīt savus uzņēmumus.

⁵⁸ OECD. 2023. PISA 2022 Results (Volume I). The State of Learning and Equity in Education. <https://doi.org/10.1787/53f23881-en>

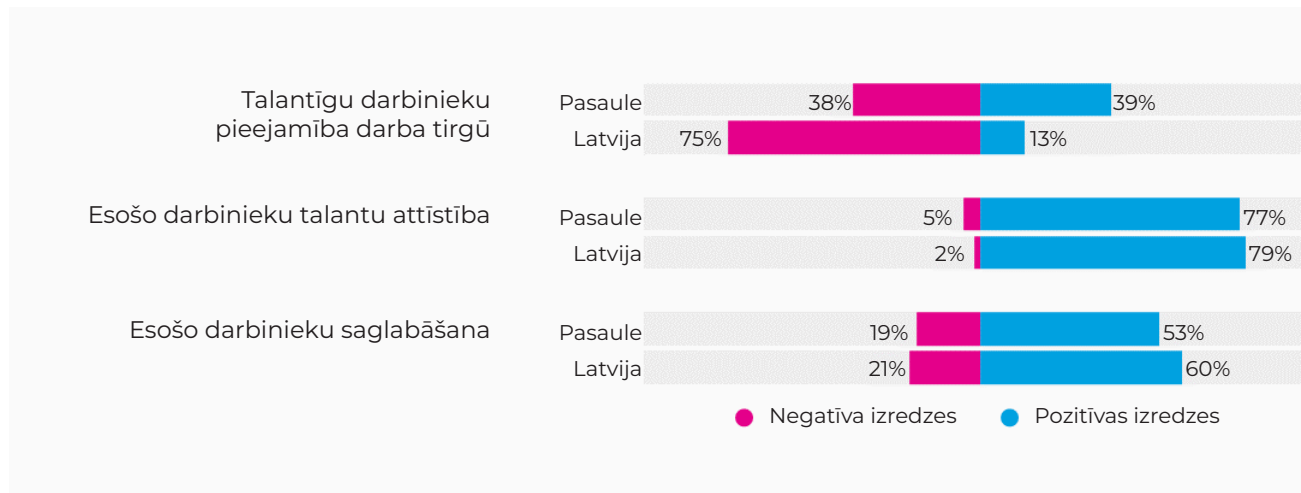
⁵⁹ WEF. 2023. Future of Jobs Report 2023. <https://www.weforum.org/publications/the-future-of-jobs-report-2023/>

18. attēls

Jaunu darbinieku piesaistes un esošo darbinieku attīstības un noturēšanas tendences 2023.-2027. gadā

Piezīme: Uzņēmumi (%), kuri aptaujā norādīja, ka izredzes ir pozitīvas vai negatīvas. Uzņēmumi ar neitrālu pozīciju attēlā nav atspoguļoti.

Datu avots: WEF

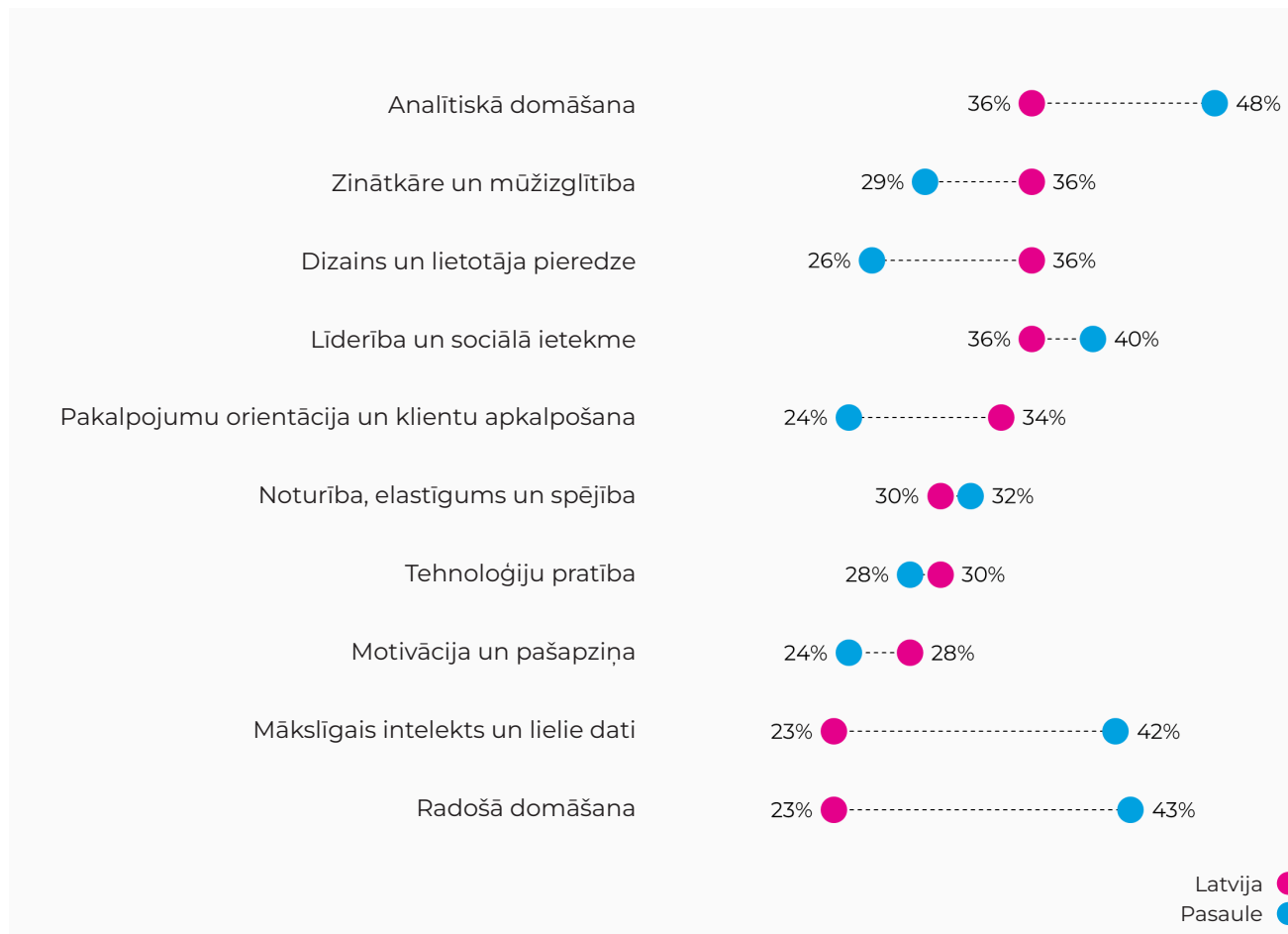

19. attēls

Prasmju paaugstināšana un pārkvalifikācija 2023.-2027. gadā

Piezīme: Uzņēmumi (%), kuri attiecīgās prasmes un attieksmes iekļāvuši savās prasmju uzlabošanas un pārkvalifikācijas stratēģijās.

Datu avots: WEF

Neuzticēšanās politiskajai sistēmai

Privātais sektors būs galvenais pievienotās vērtības radītājs, bet valsts un pašvaldību efektivitāte būtiski ietekmēs gan uzņēmumu konkurētspēju, gan iedzīvotāju dzīves kvalitāti.

Neskatoties uz to, ar ko mēs nodarbojamies, mēs visi dažādos veidos esam saskārušies ar valsts sniegtajiem pakalpojumiem. Lai arī zināmi ir gadījumi, kad šie pakalpojumi atbilst mūsu gaidām, kopumā bieži dzirdama neapmierinātība ar birokrātiju un pastāv pieprasījums pēc kvalitātes uzlabojumiem. Brīvā tirgus ekonomikā lielāko daļu pievienotās vērtības rada privātais sektors. Šāda ekonomikas struktūra raksturīga arī Latvijai, kur pēdējo divdesmit gadu laikā pievienotās vērtības izteiksmē vispārējās valdības sektora īpatsvars IKP pārsniedzis 15 % atzīmi tikai atsevišķos gados ekonomisko krīžu laikā. Paredzams, ka vispārējās valdības un privātā sektora proporcijas būtiski nemainīsies arī tuvākajā nākotnē. Turpretī kā darba devējam vispārējās valdības sektoram ir nozīmīgāka loma. Latvijā tā īpatsvars kopējā nodarbinātībā sastāda 20 %. Lietuvā un Igaunijā vispārējās valdības sektorā tiek nodarbināti salīdzinoši vairāk darbinieku nekā Latvijā, bet Zviedrijā un Norvēģijā sektora īpatsvars kopējā nodarbinātībā sasniedz 30 %. Pasaules ekonomikas forums (WEF) norāda, ka darba tirgū arvien vairāk tiek novērtētas spējas izjust empātiju un aktīvi ieklausīties sarunu biedros, kā arī prasmes apmācīt un nodot pieredzi.⁶⁰ Šīs ir lietas, ko cilvēki vēl arvien pieprot labāk nekā mašīnas un kas arī ir būtiskas nozarēs (izglītībā, veselības, sociālajā aprūpē u. c.), kurās valstij un pašvaldībām gan Latvijā, gan daudzviet citur pasaulē būs svarīga loma.

Taču no valsts konkurētspējas un iedzīvotāju dzīves kvalitātes skatu punkta būtiski, lai vispārējās valdības sektors, iesaistoties pakalpojumu sniegšanā un preču ražošanā, to dara efektīvi. Latvijā bieži izpaliek valsts un pašvaldību institūciju sistemātiska savas darbības izvērtēšana un pilnveidošana. Piemēram, viens no Valsts kontroles revīzijas par valsts atbalstu pieaugušo izglītībai secinājumiem ir, ka apmācību programmas līdz šim nav bijušas mērķtiecīgi plānotas, lai palielinātu Latvijas cilvēkkapitālu un darbaspēka produktivitāti, un ka, novēršot Nodarbinātības valsts aģentūras (NVA) un Valsts izglītības attīstības aģentūras (VIAA) funkciju pārklāšanos realizētajos pieaugušo izglītības projektos, varēja ietaupīt vismaz 3,6 milj. EUR.⁶¹ Neskatoties uz Valsts kontroles ieteikumiem, formālā pieeja mūsdienās tik būtiskajai darbaspēka pārkvalifikācijai un funkciju pārklāšanās varētu saglabāties arī nākamajā ES fondu plānošanas periodā.⁶² Savukārt Latvijas Banka norāda, ka ir valstis, kas šaurāk definēto valsts pārvaldes funkciju spēj veikt ar mazākiem cilvēkresursiem nekā Latvija. 2022. gadā Latvijā uz katrām 1000 iedzīvotājiem valsts pārvaldē un aizsardzībā tika nodarbināti 33 darbinieki. Sasniedzot šajā jomā vadošo sešu valstu vidējo valsts pārvaldes nodarbinātības attiecību pret kopējo iedzīvotāju skaitu, Latvija varētu nodarbināt par gandrīz 17 tūkst. valsts pārvaldes darbinieku mazāk nekā 2022. gadā.⁶³ Sabiedrībā ir un palielināsies pieprasījums pēc politiskās sistēmas, kas ļautu labāk identificēt un novērst valsts pārvaldes neefektivitāti.

⁶⁰ WEF. 2023. Future of Jobs Report 2023. <https://www.weforum.org/publications/the-future-of-jobs-report-2023/>

⁶¹ Valsts kontrole. 2023. Lietderības revīzija Nr.2.4.1-28/2022 "Vai pieaugušo izglītība sasniedz tai izvirzītos mērķus un atbilst darba tirgus vajadzībām?" https://lrvk.gov.lv/lv/getrevisionfile/29674-aXG8JkMeWey4rSzxQU_G5KPDJZNNLrEm.pdf

⁶² Valsts kontrole. 2024. Valsts kontrole iebilst pret pieaugušo izglītības "reformu" formālo pieeju. <https://lrvk.gov.lv/lv/aktualitates/valsts-kontrole-iebilst-pret-pieauguso-izglitibas-reformu-formalo-pieeju>

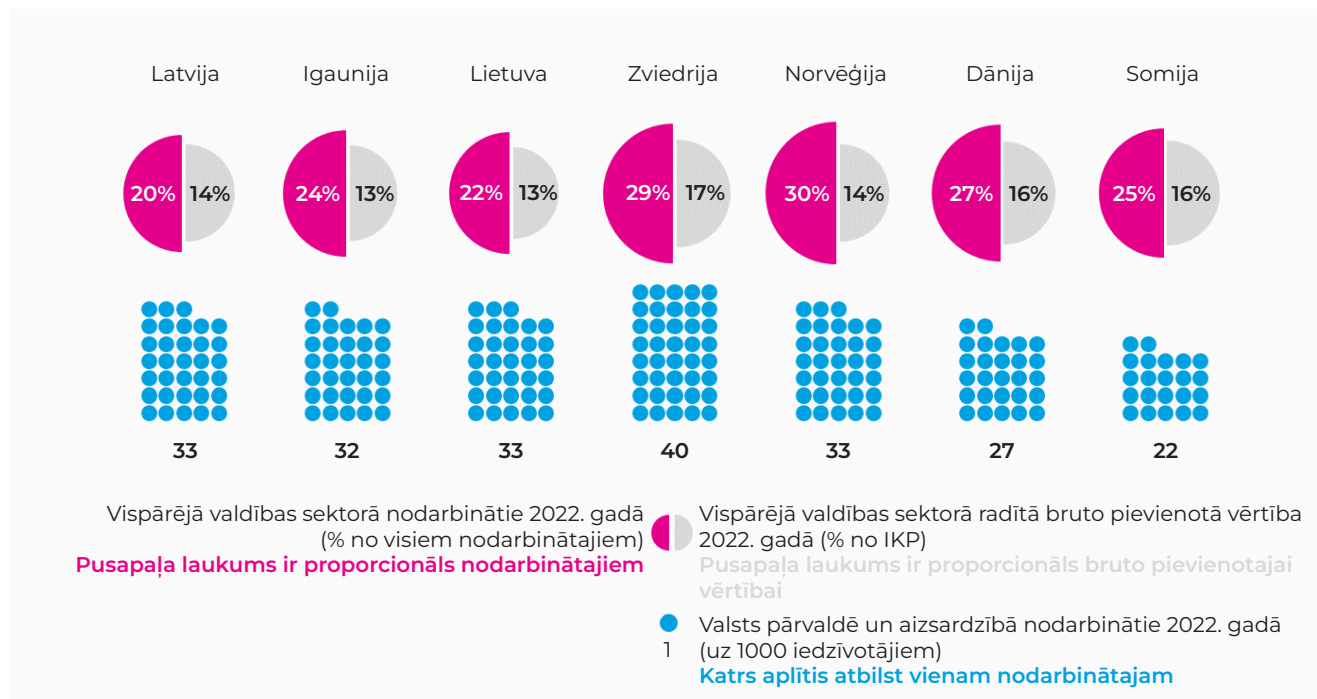
⁶³ Latvijas Banka. 2024. Ekspertu saruna "Kā panākt noturīgu Latvijas tautsaimniecības izaugsmi?" https://www.makroekonomika.lv/sites/default/files/2024-03/Uldis_Rutkaste_Ekspertu_saruna_MARTS_2024.pdf

20. attēls

Vispārējās valdības un valsts pārvaldes īpatsvars nodarbinātībā un ekonomikā 2022. gadā

Piezīme: Vispārējās valdības sektora (S13) nodarbinātības un pievienotās vērtības dati ir no nefinanšu nacionālajiem kontiem (nasa_10_nf_tr), bet valsts pārvaldē un aizsardzībā (O sadaļa, NACE 2.red.) nodarbinātie ir no darbaspēka apsekojumiem (lfsa_egan2).

Datu avots: Eurostat

Spiediens uz budžetu

Krievijas izvērstā agresija Ukrainā un gatavība ilgtermiņa konfrontācijai ar Rietumu pasauli, kā arī sabiedrības novecošanās radīs pieaugošu spiedienu uz valsts budžetu.

Drošības apsvērumi būtiski ietekmē mūsu ikdienu. Paredzams, ka šī tendence saglabāsies arī tuvākajā nākotnē. Valsts aizsardzības finansēšanas likums nosaka, ka 2027. gadā un turpmākajos gados valsts budžeta finansējumam jābūt vismaz 3 % no attiecīgajam gadam prognozētā IKP.⁶⁴ Kopš likuma pieņemšanas 2014. gadā, paaugstinot aizsardzībai iezīmētos valsts budžeta līdzekļus, tas grozīts jau divas reizes un varētu tikt grozīts arī nākotnē. Eksperti norāda, ka Eiropas NATO dalībvalstu stratēģiskās aizsardzības tēriņu palielināšana var palī-

dzēt novērst uzbrukumus un noteikti būtu lētāka nekā iesaistišanās militārā konfliktā.⁶⁵

Palielinoties aizsardzības izdevumiem un nepalielinoties ieņēmumiem, samazināsies citām valdības funkcijām pieejamie finanšu līdzekļi. Situāciju vēl vairāk pasliktina demogrāfiskās prognozes. Latvijas sabiedrība noveco. Vecumatkarības koeficients, kas parāda pensijas vecuma iedzīvotāju skaitu uz 100 iedzīvotājiem darbaspējas vecumā, Latvijā 2022. gadā bija 31. Paredzams, ka 2030. gadā tas būs 39, bet 2040. gadā – 45.⁶⁶

⁶⁴ Valsts aizsardzības finansēšanas likums. <https://likumi.lv/ta/id/267469>

⁶⁵ Weaver, G. and A. Kendall-Taylor. March 5, 2024. What NATO allies must do to prepare for Russian aggression. Politico. <https://www.politico.eu/article/nato-allies-prepare-russia-aggression-defense-military/>

⁶⁶ Eurostat. 2023. Projected old-age dependency ratio.

https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00200__custom_10537285/default/table?lang=en

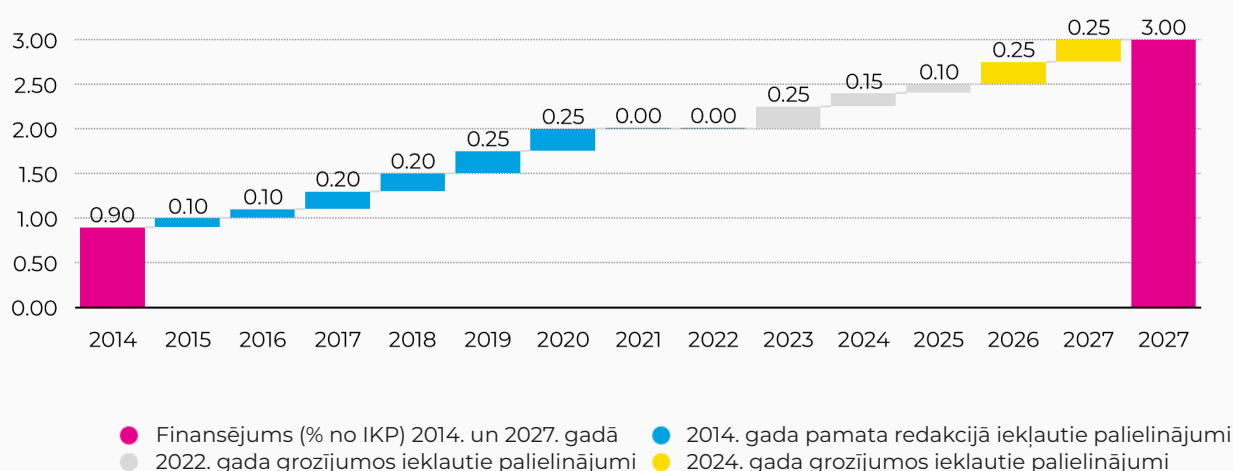
Pensijas ir būtiska valsts izdevumu pozīcija, un prognozes liecina, ka nākotnē Latvijā uz katru darbaspējas vecuma iedzīvotāju būs vairāk pensionāru. Protams, vecums pats par sevi vēl nenozīmē, ka cilvēki nevar būt aktīvi un nodarbināti. Taču dati rāda, ka Latvijā īpaši pusmūža un vecāku vīriešu prasmes, iesaiste mūžizglītībā, veselības

pašnovērtējumi un arī nodarbinātības līmenis ir salīdzinoši zemi.⁶⁷ Ziemeļvalstu pieredze rāda, ka šos rādītājus var uzlabot, taču tas arī prasīs valdības izdevumu palielinājumu veselības aprūpei, mūžizglītībai un citām aktīvajām darba tirgus politikas iniciatīvām, kā arī efektīvāku to izlietojumu.

21. attēls

Faktiskais un paredzētais valsts finansējums aizsardzībai 2014.-2027. gadā (% no IKP)

Datu avots: Valsts aizsardzības finansēšanas līkums

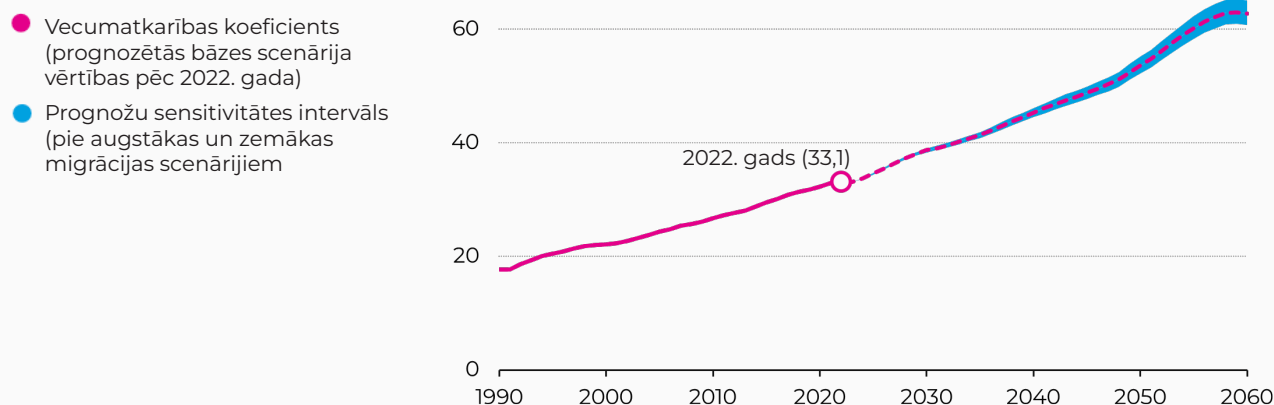

22. attēls

Faktiskais un prognozētais vecumatkarības koeficients 1990.-2060. gadā (uz 100 iedzīvotājiem vecumā 15-64)

Piezīme: Vecumatkarības koeficientu aprēķina kā vecāku iedzīvotāju (65 gadus vecu un vecāku) attiecību pret 100 iedzīvotājiem darbaspējas vecumā (15-64); pēc 2022. gada norādītās vērtības ir Eurostat prognozes

Datu avots: CSP, Eurostat

⁶⁷ Krasnopjorovs, O. 2024. Kā panākt NOTURĪGU Latvijas tautsaimniecības izaugsmi? Cilvēkkapitāla spēcīnāšanas ceļš. <https://www.makroekonomika.lv/raksti/ka-panakt-noturigu-latvijas-tautsaimniecibas-izaugsmi-cilvekkapitala-specinasanas-cels>

Rīga kā visas Latvijas attīstības dzinējspēks

Tur kaut kam ir jābūt – pastiepies un dabū

Gustavo

Pilsētas ir valstu ekonomiku dzinējspēks. Tās piedāvā iespējas prasmju, zināšanu un tehnoloģiju koncentrācijai, no kā potenciāli var iegūt kā uzņēmumi, tā arī tajos strādājošie darbinieki un visi pilsētas iedzīvotāji.⁶⁸ Rīgai ir plašas iespējas attīstīt šo būtisko ekonomikas komponentu aglomerāciju. Taču līdzšinējā pieredze kopš neatkarības atgūšanas nav bijusi veiksmīga. Skatoties kaut vai tikai uz iedzīvotāju, kas ir šo attīstībai nepieciešamo zināšanu nesēji, dinamiku, Rīga vairāk atgādina Kauņu nekā Viļņu un Tallinu. Laika periodā no 1990. līdz 2022. gadam iedzīvotāju skaita ziņā Rīga ir kļuvusi par vienu trešdaļu mazāka. Tikmēr Tallinā un Viļņā iedzīvotāju skaitam ir tendence palielināties jau desmit gadus.

Rīgas potenciālu pēdējo gadu laikā mēģināts aktualizēt dažādos formātos. Piemēram, domnīca *Certus* un *Ēter Strategy* norādījušas uz priekšrocībām, ko varētu sniegt mājokļu fonda attīstība dzelzceļa loka teritorijā. Paaugstinot apdzīvotības blīvumu dzelzceļa lokā, varētu atdzīvināt pilsētas centru un veidot Rīgu kā kompakto dzīvojamo metropoli.⁶⁹ Savukārt Latvijas Bankas ekonomisti secinājuši, ka Rīgā varētu uzlabot dzīves kvalitāti arī ar pašreizējo iedzīvotāju skaitu un pieejamo finansējumu, koncentrējoties uz tādiem pilsētai būtiskiem aspektiem kā pārvaldība, drošība un apkārtējā vide.⁷⁰

Nacionālā līmenī Rīga nereti tiek pretstatīta Latvijas reģionu attīstībai. Šāda pieeja bremzē Rīgas izaugsmi, jo visa Latvija būtu tikai ieguvēja, ja Rīga kļūtu par starptautiski konkurētspējīgu ziemeļu metropoli. Daļa no ieguvumiem nerastos automātiski, būtu nepieciešami ieguldījumi, lai nodrošinātu, piemēram, reģionu piekļuvi Rīgā koncentrēto zināšanu pārpilnībai, bet vispirms šāda papildu ieguvumus radoša zināšanu koncentrācija ir jāizveido.

Domājot par nākotni, Rīga primāri nav tikai vieta, kas iezīmēta kartē, bet cilvēki, kas ar to gatavi identificēties. Jo vairāk dažādu savienojumu Rīgai izdosies izveidot un uzturēt, jo vairāk noderīgu risinājumu būs iespējams radīt. Raugoties no šāda skatpunkta, Rīgai labuma sniedzēji būs gan rīdzinieki, kas šobrīd dzīvo un strādā citur pasaulē, nezaudējot saikni ar Rīgā palikušajiem draugiem vai biznesa partneriem, gan jaunieši, kas devušies studēt uz ārzemēm vai ieradušies studēt Rīgā, gan cilvēki, kuri bijuši spiesti apmesties Rīgā Krievijas iebrukuma Ukrainā dēļ. Rīgai ir arī savi jaunie argonauti⁷¹ – uzņēmīgi profesionāļi, kas atrodas pastāvīgā sasaistē ar globālajiem zināšanu un tehnoloģiju centriem. Vai spēsīm realizēt Rīgas potenciālu, lielā mērā atkarīgs no tā, vai Rīga kļūs par pievilcīgu vietu, kur šīm dažādajām saiknēm tuvināties.

⁶⁸ Rosenthal, S. and W.C. Strange. 2020. How Close Is Close? The Spatial Reach of Agglomeration Economies. *Journal of Economic Perspectives*, Vol.34(3), 27-49. <https://doi.org/10.1257/jep.34.3.27>

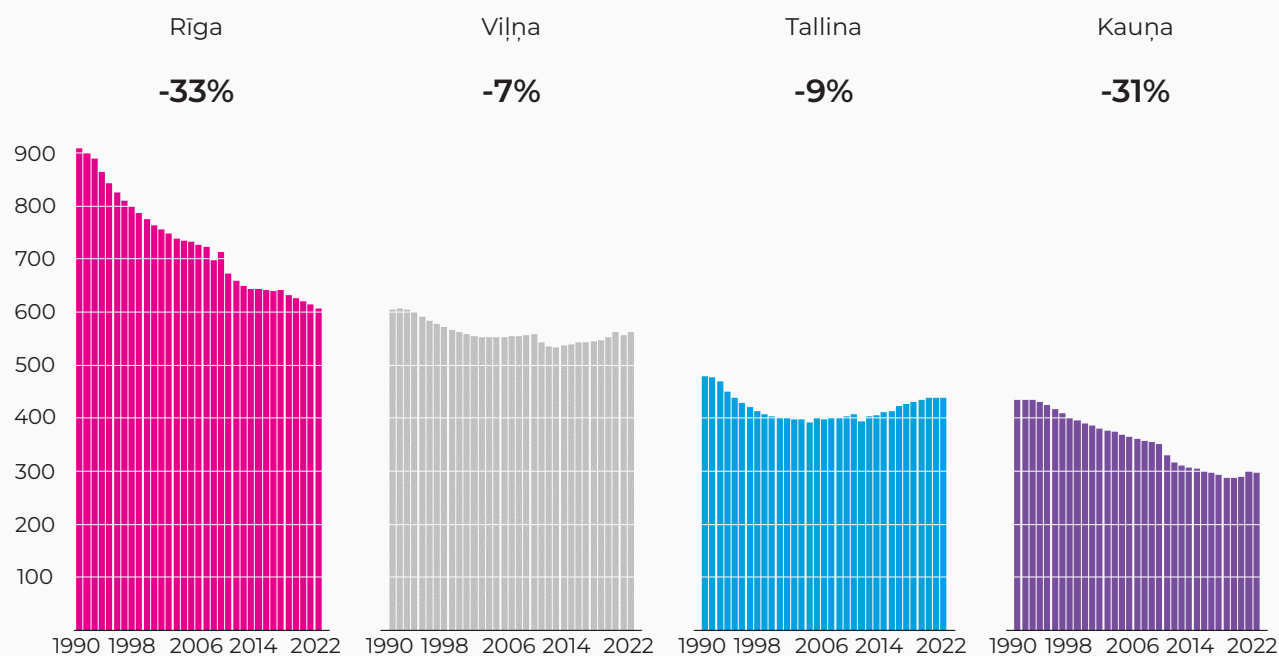
⁶⁹ *Certus* un *Ēter Strategy*. 2020. Rīga X. <https://www.rigax.lv/>

⁷⁰ Latvijas Banka. 2022. Ekspertu saruna: Kā Rīgai nezaudēt Baltijas sacensībā un atgūt Eiropas metropoles statusu? <https://www.makroekonomika.lv/ekspertu-sarunas/ekspertu-saruna-ka-rigai-nezaudet-baltijas-sacensiba-un-atgut-eiropas-metropoles>

⁷¹ Saxenian, A. 2006. *The New Argonauts: Regional Advantage in a Global Economy*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

23. attēls
Iedzīvotāju skaits Baltijas valstu pilsētās 1990.-2022. gadā (tūkst.)

Datu avots: Eurostat

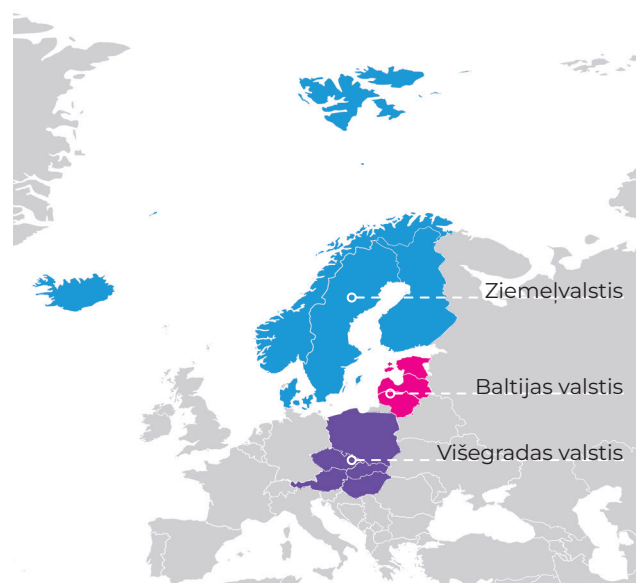
4. SCENĀRIJI

1. Scenārijs. Baltijas tīģeris

Trīs Baltijas valstis strauji padziļināja un uzlaboja sadarbību 21. gs. 20. gados pēc Krievijas uzsāktā kara pret Ukrainu. Šī intensīvā sadarbība sākotnēji tika vērsta uz aizsardzības sektoru – Baltijas valstis uz savām austrumu robežām izveidoja jaunu kopīgu Baltijas aizsardzības līniju, padziļināja jau izveidoto sadarbību kibernetikas jomā un veica lielus kopīgus militāros iepirkumus. No šīs pozitīvās sadarbības, kuras ieguvumus skaidri saskatīja gan politiķi, gan sabiedrība, vēlāk radās citi būtiski, abpusēji izdevīgi projekti, negaidīti ātri pabeidzot *Rail Baltica* projektu 2030. gadā un pieņemot lēmumu izveidot kopīgu Baltijas valstu dzelzceļa pārvaldības uzņēmumu. Igaunijas un Lietuvas valdības ieguldīja līdzekļus *airBaltic*, dzēšot tās parādu Latvijas valdībai un izveidojot Baltijas mēroga lidsabiedrību. Trīs valstis turpināja integrēt savus enerģētikas tirgus, veicot kopīgus ieguldījumus vēja, hidroenerģijas un kodolenerģijas infrastruktūrā. Baltijas futbola līgā Latvijas futbola klubi uztrenēja “ekonomiskos muskuļus”, kas nepieciešami, lai regulāri sacenstos Eiropas mērogā. Viena Baltijas ārvalstu tiešo investīciju (ĀTI) aģentūra ar ASV pilsoni priekšgalā nomainīja trīs nacionālās aģentūras. Tā reklamē 6+ miljonu Baltijas reģionu kā cieši integrētu, vienotu, modernu un inovatīvu digitālo reģionu.

Uzmundrinošās sadarbības un starptautiskās līderības pieredzes iedvesmoti, Baltijas valstu vadītāji eksperimentēja ar aizvien novatoriskākiem, drosmīgākiem un radošākiem integrācijas veidiem. Baltijas valstis saskaņoja savas nodokļu sistēmas, un konkurence starp tām tika vērsta uz pieejamās infrastruktūras salīdzinošo kvalitāti, cilvēkkapitālu, inovācijām un produktivitāti, nevis uz nodokļu dempingu. Tā kā

2. karte
Ziemeļeiropa

ārvalstu tiešās investīcijas 21. gs. 20. gadu vidū īslaicīgi samazinājās, ekonomikas politikas veidotāji pārorientēja savus centienus no starptautisko uzņēmumu piesaistīšanas reģionam uz to, lai koncentrētos sarežģītākam izaicinājumam – atbalstīt vietējos uzņēmumus to centienos izstrādāt jaunus produktus un pakalpojumus un sasniegt jaunus starptautiskos tirgus.

Diplomātiskajā jomā trīs valstis vienoti sedza izmaksas par arhitektoniski atšķirīgu *plyscrapers* (augstu, lielu koka ēku), kas pazīstamas arī kā “Baltijas mājas”, būvēšanu un kopīgu Igaunijas, Latvijas un Lietuvas diplomātisko pārstāvniecību izvietojšanu nozīmīgākajās pasaules pilsētās, tostarp Vašingtonā, Pekinā, Londonā, Parīzē un Seulā.⁷² Par Rīgas pilsētas vizītkarti pasaulē kļuvis nacionālais sporta stadions Daugavas krastā Rīgā, kas pilnībā

⁷² Līdzīgi visu Ziemeļvalstu vēstniecības ēku kompleksam Berlīnē.
<https://www.nordischebotschaften.org/nordic-embassies-berlin>

būvēts no Latvijas koka un spēj uzņemt līdz 25 000 apmeklētāju. Starptautiskais pieprasījums pēc Baltijas projektētām modernas koncepcijas koka konstrukcijām ir veicinājis augošo starptautisko ilgtspējības laikmetu.

Reģionālās saites tika institucionalizētas vēl dziļākā politiskajā sadarbībā esošo Baltijas valstu sadarbības institūciju ietvaros – Baltijas Ministru padomē un Baltijas Asamblejā – saskaņojot vienu prioritātes ar otru pastāvīgajām komitejām. Šīs institūcijas bija noteicošās, lai panāktu dziļāku Baltijas enerģētikas tiklu integrāciju, Igaunijas un Lietuvas investīcijas *airBaltic* un kopējās Baltijas veselības sistēmas izveidi. Politiski Baltijas valstis izmanto savu jauniegūto politisko pārliecību, lai Eiropas Ministru padomē manevrētu starp 3 Ziemeļvalstīm un 4 Višegradas valstīm.

Šie ekonomiskās, politiskās un kultūras integrācijas pasākumi piesaistīja starptautisku uzmanību, un trīs valstis, piedāvājot drošas mājas Ukrainas bēgļiem, kuri ātri un veiksmīgi integrējās darba tirgū, izglītības sistēmā un plašākā sabiedrībā, saņēma arī pozitīvu starptautisko mediju uzmanību. Vienlaikus dāsna militārā un finansiālā palīdzība Ukrainai tās karā ar Krieviju un konsekvētais diplomātiskais atbalsts radīja jaunu Baltijas politiķu kā Eiropas domu līderu paaudzi, kas virzījuši savus centienus, lai modernizētu NATO un reformētu Eiropas Savienību.

Ir radusies jauna un pozitīva kopējā Baltijas identitāte, kuras pamatā ir tehnoloģiskie sasniegumi (piemēram, visas trīs valstis ieviesušas digitālās balsošanas sistēmu vēlēšanās, un visi sabiedriskie pakalpojumi ir pārvietoti tiešsaistē), harmoniska pārrobežu sadarbība un unikāla kopīgā kultūra, kas saista pagānisko ar moderno. 21. gs. 30. gados iepriekšējos starptautiskos Ziemeļ-

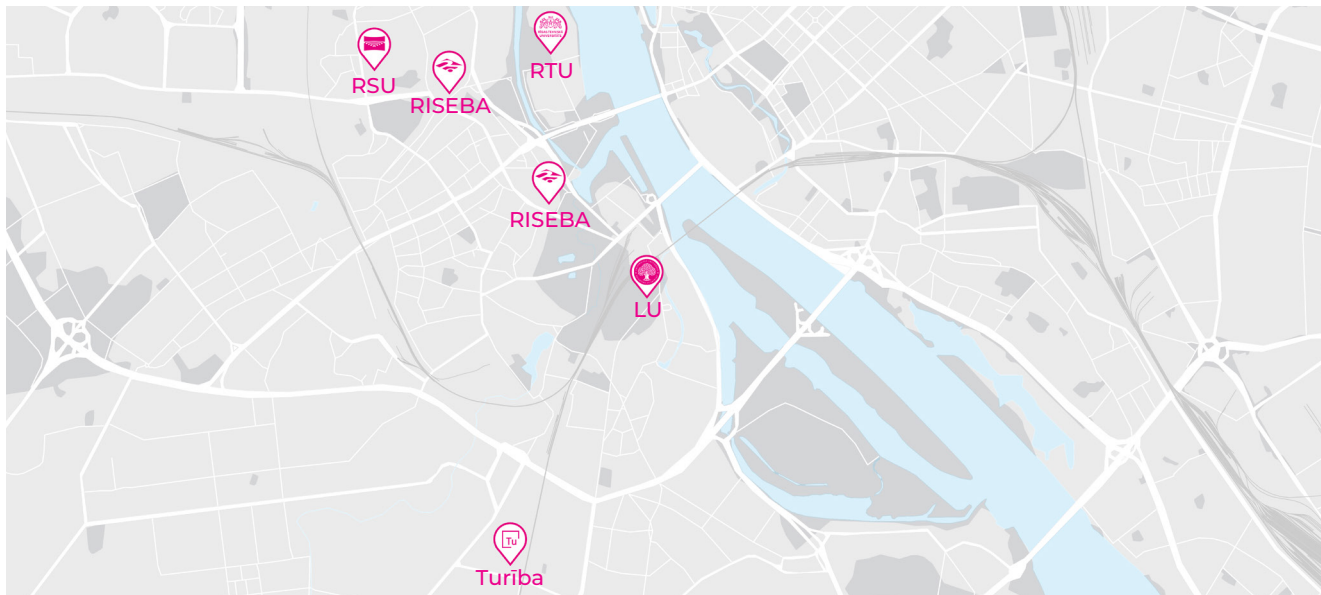
valstu pārtikas, dizaina un kultūras modes kliedzienu (piemēram, *fika* un *hygge*) nomainījis pieprasījums pēc Baltijas kultūras. Baltijas saulgriežu svinēšana (*Jāņi* Latvijā, *Joninės* Lietuvā un *Jaunipäev* Igaunijā) kļuvusi par starptautisku pasākumu, un tūristi brauc uz Baltijas valstīm gan garajās vasaras naktīs, gan spirdzinoši aukstajās ziemās.

Latvija kā Baltijas reģiona ģeogrāfiskais centrs ir vislielākā ieguvēja no ciešākām saitēm starp trim valstīm, Igaunijai attālinoties no Somijas un Lietuvai – no Polijas. Rīga, protams, kļuvusi par šī dinamiskā, jaunā Eiropas reģiona pulsējošo ekonomikas un tirdzniecības sirdi. Latvijas politiskie līderi atgriezušies pie nācijas zīmola koncepcijas veidotāja Saimona Anholta (*Simon Anholt*) izstrādātās 2007. gada zīmola stratēģijas, kuras pamatā ir Rīgas starptautiskā tēla veicināšana.⁷³ Eiropas fondi, kamēr tie vēl bija pieejami, tika pārorientēti uz Rīgas kā Latvijas ekonomikas virzītājspēka konkurētspējas celšanu (tāpat kā attiecības ar Somiju un Poliju ir papildu dzinulis Igaunijas un Lietuvas tautsaimniecībai). Baltijas valstīm integrējoties un veidojot starptautiskas dinamikas un inovāciju reputāciju, gan Baltijas, gan starptautiskie uzņēmumi pārcēlās uz Rīgu. Jaunā koncertzāle bijušajā Rīgas Kongresu namā kļuvusi par jauna kultūras kvartāla kodolu pašā Rīgas centrā. Skanstes un Andrejsalas reģiona attīstība apmierinājusi pieprasījumu pēc biroja telpām Rīgas centrā. Rīgas pilsētas administratīvā apvienošana ar tuvākajām priekšpilsētām radījusi lielāku pilsētas budžetu un būtiskus transporta plānošanas un vispārējās izglītības rezultātu uzlabojumus. Rīgas 15-gadīgo skolēnu rādītāji ESAO Studentu starptautiskās vērtēšanas programmas PISA testā pastāvīgi ir desmit labāko valstu vidū.

⁷³ Saimons Anholt (*Simon Anholt*) 2007. gadā sagatavoja nācijas zīmola ziņojumu Latvijas institūtam. Ziņojumā pretrunīgi vērtēts, ka cilvēki no ārpus Latviju un latviešus redz kā "cilvēkus, kurus es nevēlos pazīt, kuri dzīvo valstī, ko es nevēlos apmeklēt, un kuri ražo lietas, ko es nevēlos pirkt". Viņš secināja, ka nebija iespējams noteikt Latvijas zīmolu un tā vietā Latvijas politikas veidotājiem būtu jākoncentrējas uz Rīgu: "Jāizmanto savas priekšrocības, un Latvijas lielākā publiskā priekšrocība neapšaubāmi ir Rīga. Tāpēc pareizais līdzsvars ir saglabāt Latviju un popularizēt Rīgu." Saimons Anholt. 2007. Konkurētspējīga identitāte Latvijai: Pagaidu stratēģijas dokuments. Latvijas institūts: Rīga.

3. karte

Rīgas Zinību jūdze

Daugavas kreisais krasts – *Rīgas Zinību jūdze* – ir pārveidots par Baltijas reģiona augstākās izglītības centru. 60 000 studentu (tostarp 15 000 ārvalstu studentu un tūkstošiem jauniešu no Latvijas diasporas) studē *Zinību jūdzē* ietilpstošajās trīs valsts un divās privātajās augstskolās. *Zinību jūdze* iekļauj arī pētniecības institūcijas, konferenču un semināru telpas, jaunuzņēmumu centrus, kā arī Eiropas Zāļu aģentūru, kas 21. gs. 20. gadu beigās pārcēlusies uz Rīgu no Amsterdamas. Rīga ir kļuvusi par vienu no Eiropas veselības, medicīnas un farmācijas pakalpojumu, pētniecības, mācību un ražošanas centriem. Tāpat kā 19. gs., Tartu Universitāte ir humanitāro un sociālo zinātņu intelektuālais centrs Baltijas valstīs. Savukārt Rīga ir zinātnes, tehnoloģiju, inženierzinātņu un matemātikas (STEM), kā arī biznesa vadības disciplīnu centrs. *Zinību jūdzē* attīstās jauni, inovatīvi uzņēmumi, kas izmanto jaunas iespējas augošajās vides (zaļā kursa) un mākslīgā intelekta (MI) jomās. Latvijas reģionālās augstskolas ir pārstrukturētas par tehniskajām koledžām, kas nodrošina profesionālo izglītību un darbojas roku rokā ar vietējo darba devēju vajadzībām.

Lielu daļu no šīm pārmaiņām virzījis jaunu ideju laboratoriju un pētniecības pakalpojumu klasteris, kas radies un sācis aktīvi darboties 21. gs. 20. gados. Saeimas Analītiskais dienests ir pieaudzis līdz 30 darbinie-

kiem, kas piedāvā Saeimas locekļiem pilna spektra stratēģiskās perspektīvas izstrādes, iepriekšējas novērtēšanas, izpildīto programmu un ietekmes novērtējuma pētniecības pakalpojumus, savukārt Ministru kabineta Analītiskais dienests līdzīgi rūpējas par izpildvaras pētniecības vajadzībām. Politisko partiju likumu izmaiņas ir uzlikušas pienākumu lielākajām politiskajām partijām (kuras ir atvērtākas, iesakņojušās sabiedrībā un palielinājušās, pateicoties likuma izmaiņām, kas paredz, ka partijām jābūt vismaz 2 000 biedru, lai piedalītos vēlēšanās) ceturto daļu no sava valsts finansējuma novirzīt pētniecībai un programmu izstrādei. Lielākās partijas tagad vairāk atgādina institūcijas, nevis projektus. Vairākas jaunas privāti finansētas domnīcas piedalās dzīvās un faktos balstītās politikas debatēs, kas ir veicinājušas labāku un ilgtspējīgāku politiku. Šīs domnīcas rosinājušas veikt vērienīgas Latvijas politiskās sistēmas reformas, kuru rezultātā ir izveidojušās spēcīgākas un reprezentatīvākas sabiedrībā nostiprinājušās politiskās partijas, līdz ar to palielinājusies politiskā uzticība un novērojams politiskās līdzdalības pieaugums.

Stabili augošā ekonomika un Baltijas reģiona pozitīvais tēls ir piedzīvojis ievērojamu diasporas daļas atgriešanos Latvijā. Taču 21. gs. 20. gadu vidū pieņemtais lēmums izmantot mākslīgā intelekta (MI)

un citu tehnoloģiju sasniegumu piedāvātās iespējas ir ļāvis Latvijas reģionos dzīvojošajiem turpināt saņemt kvalitatīvus valsts un privātos pakalpojumus.

Valdības izdevumi pret IKP peticīgi auguši no 40,4 % 2022. gadā līdz 45 % 2040. gadā, Latvijas politiķiem apņemoties arvien lielāku daļu no IKP ieguldīt aizsardzībā un drošībā. Latvijas birokrātija tika pakāpeniski

samazināta pēc veiksmīgas *Fast Stream* programmas ieviešanas, kas jaunus un produktīvus dažādu augstskolu absolventus iesaistīja valsts dienestā un paātrināja viņu paaugstināšanu amatā, lai ieviestu jaunu, modernu un efektīvu pārvaldības praksi, kas mazināja birokrātiskās procedūras un ļāva izveidot mazāku, elastīgu, profesionālu un produktīvu civildienestu, kas ātri pārņem modernos vadības principus.⁷⁴

2. Scenārijs. Ziemeļvalsts Latvija

2040. gadā Latvija ir viena no astoņām Ziemeļvalstīm, kas 2030. gadā kopā ar Igauniju un Lietuvu pievienojās oficiālajiem *Norden* sadarbības forumiem — Ziemeļu Ministru padomei un Ziemeļu padomei. Šāds solis tika sperts, pamatojoties uz 21. gs. 20. gadu vidū noslēgto vienošanos starp Latvijas eliti un sabiedrību, ka valsts nākotnei vislabāk būs pievienošanās Ziemeļvalstu klubam (kā tas notika ar Somiju pēc Otrā pasaules kara). Igaunijas vadītāji jau sen bija nonākuši pie līdzīga secinājuma un jau kopš 20. gs. 90. gadu beigām bija virzījuši Igaunijas ziemeļniecisko identitāti, pasludinot Igauniju par “jaunajām Ziemeļvalstīm” un pat apspriežot jauna karoga pieņemšanu ar Ziemeļvalstu krustu (kas atrastos nedaudz prom no centra virzienā uz karoga kātu).⁷⁵ Lietuva pēc līdzīgām debatēm kā Latvijā atteicās no sadarbības ar Višegradas valstīm, Ungārijai ieslīdot autoritārisma, un arī izvēlējās Ziemeļvalstu virzienu. Ziemeļvalstu politiskie līderi, kas divdesmit gadus bija sadarbojušies ar saviem Baltijas kolēģiem Ziemeļvalstu-Baltijas 6 (NB6) formātā ES un pēc tam pastiprinājuši politisko un drošības sadarbību NATO pēc Zviedrijas (2024. gadā) un Somijas (2023. gadā) pievienošanās organizācijai, atbalstīja Ziemeļvalstu kluba paplašināšanos pēc tam, kad trīs Baltijas valstis bija apņēmušās ieviest “Ziemeļvalstu modeli”. 21. gs. 20. gadu valodas, kultūras un ekonomikas derusifikācijas politika bija stingri nostādījusi Baltijas valstis uz Rietumu un Ziemeļu trajektorijas.

Plāni “kļūt par Ziemeļvalstīm” sākotnēji tika

4. karte

Jaunās Ziemeļvalstis 2040. gadā

uztverti ar lielu sabiedrības skepsi gan Baltijas valstīs, gan toreizējās piecās Ziemeļvalstu valstīs. Taču 20. gs. 90. gados Latvijas dalība ES un NATO šķita vienlīdz maz ticama vai pat neiespējama. 1997. gadā ASV senators Bērnijs Sanderss (*Bernie Sanders*) citēja Lorensu Iglburgeru (*Lawrence Eagleburger*), bijušo ASV valsts sekretāru Džordža H. V. Buša (*George H. W. Bush*) prezidentūras pēdējā gadā (1992.– 1993.), apgalvojot,

*“ja mēs jebkad iedomāsimies par Baltijas valstu iekļaušanu NATO, mums vajadzēs pārbaudīt savas galvas”.*⁷⁶

⁷⁴ Apvienotās Karalistes civildienests *Fast Stream* ir atzīts par labāko praksi: <https://www.faststream.gov.uk/index.html>

⁷⁵ Andress Simonsons (*Andres Simonsen*). 2015. Igaunijas Ziemeļvalstu karoga jautājums. *Estonian World*. <https://estonianworld.com/opinion/a-case-for-an-estonian-nordic-flag/>

Tomēr, neskatoties uz dažu ASV un Eiropas politiku skepsi, Latvija abām organizācijām pievienojās nieka septiņu gadu laikā pēc Sandersa runas. Turpretim mērķtiecīga koncentrēšanās uz Baltijas politisko un ekonomisko modeļu pārveidošanu atbilstoši Ziemeļvalstīm izrādījās samērā vienkārša.

Sākotnējā uzmanība tika pievērsta Ziemeļvalstu un Baltijas valstu ekonomikas modeļu konverģencei. Strauji augošās izmaksas, ko radīja atbalsts Ukrainai karā ar Krieviju (laikā, kad ASV atbalsts Ukrainai samazinājās) un iekšējās aizsardzības stiprināšanas pasākumi austrumu pierobežā, zemas globālās ekonomiskās izaugsmes periodā lika Latvijai un abām pārējām Baltijas valstīm radikāli mainīt nodokļu sistēmas. Budžeta izdevumi sāka pieaugt, un nodokļu likmes pakāpeniski tuvinājās Ziemeļvalstīm (skat. 3. tabulu).

No 2022. līdz 2040. gadam Latvijas valdības izdevumi pret IKP ir pieauguši līdz 50 % no IKP, tuvojoties Ziemeļvalstu rādītājiem. To galvenokārt finansēja iedzīvotāju augstāko ienākuma nodokļa (IIN) likmes paaugstināšana no pašreizējā 31 % līdz 50 %, kā arī individuālā kapitāla pieauguma nodokļa un PVN standarta likmes paaugstināšana. Pret visiem palielinājumiem iebilda uzņēmumu īpašnieki un darba devēju asociācijas, lai gan arodbiedrības un valsts sektora darbinieki atzinīgi novērtēja izmaiņas.

Ziemeļvalstu līmeņa nodokļu likmes sākotnēji bremsēja Latvijas ekonomikas izaugsmi. Pirmkārt, salīdzinoši ievērojamā neuzticēšanās valdībai un jau tā augstā izvairīšanās no nodokļu nomaksas (par ko

liecina pastāvīgi augstais ēnu ekonomikas īpatsvars) palielināja iedzīvotāju izvairīšanos no nodokļu nomaksas. Valdības nodokļu ieņēmumi krietni atpalika no sākotnējām prognozēm. Latvijas ierēdņu skaita pieaugums pēc nodokļu paaugstināšanas izraisīja vēl lielāku skepsi sabiedrībā. Daži bija vīlušies arī tāpēc, ka ievērojami sadārdzinājās cigaretes, alkohols un automašīnas (un benzīns).⁷⁷ Otrkārt, ar mēreni palielinātiem nodokļu ieņēmumiem pietika, lai Latvijas valdības aizkavētu kritiskās reformas, piemēram, lauku skolu tīkla konsolidāciju un jaunu ES kohēzijas fondu sadales politiku. Tomēr finansējums izglītībai, pētniecībai un inovācijām, kā arī veselības aprūpei pieauga, un 21. gs. 30. gadu vidū tautsaimniecība sāka izjust šo ieguldījumu pozitīvo ietekmi. Ārvalstu tiešo investīciju temps, ko sākotnēji bremsēja nemainīgi zemā produktivitāte un augstie nodokļi, sāka pieaugt kopā ar pozitīviem produktivitātes rādītājiem, jo Latvijas iedzīvotāji kļuva gan izglītotāki, gan veselīgāki.

Šīs ekonomiskās reformas pavadīja arī nozīmīgas politiskās reformas. Bija diskusijas par jaunas *Satversmes sapulces* sasaukšanu (Latvijas 1922. gada *Satversme* ir otrā vecākā konstitūcija Ziemeļeiropā pēc Norvēģijas 1814. gada konstitūcijas).⁷⁸ Tomēr Latvijas konservatīvie vēlētāji noraidīja aicinājumus veikt plašas konstitūcijas izmaiņas 2027. gada referendumā par šo jautājumu. Tā vietā politiķi nolēma simboliski atjaunināt Latvijas demokrātiju, uz AB dambja uzceļot iespaidīgu jaunu *Saeimas* namu. Konstitūcijā tika ieviestas nelielas izmaiņas, kas ļāva decentralizēt uzpūsto Latvijas valsts aparātu (Zviedrijā, Dānijā, Somijā un

	2022. gads	2040. gads
Dānija	45,8 %	46 %
Somija	53,3 %	54 %
Zviedrija	47,5 %	48 %
Latvija	40,4 %	50 %

3. tabula
Vispārējās valdības kopējie izdevumi 2022. un 2040. gadā (% no IKP)

Piezīme: 2022. gada izdevumi ir no Eurostat (https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/gov_10a_main/default/table?lang=en), 2040. gada izdevumi ir Ziemeļvalsts Latvija scenārijam atbilstoši autoru novērtējumi.

⁷⁶ Bērnijss Sanderss (*Bernie Sanders*). 1997. gada 10. jūnijs. Ja NATO tiks paplašināta, mūsu sabiedrotajiem būs jāsedz lielākas izmaksas. Kongresa ieraksts, 143. sēj., Nr. 80.

<https://www.congress.gov/congressional-record/volume-143/issue-80/extensions-of-remarks-section/article/E1159-6>

⁷⁷ 2024. gada martā elektriskais Tesla Model Y long distance modelis Dānijā un Somijā maksāja 57 000 eiro un Zviedrijā 54 000 eiro, bet Latvijā tikai 48 000 eiro. Šīs cenas nākamajos gados tika tuvinātas.

⁷⁸ Pārējās Ziemeļvalstis un Baltijas valstis pieņēma jaunas konstitūcijas 20. gs. otrajā pusē (piemēram, Zviedrija 1974. gadā, Igaunija un Lietuva 1992. gadā un Somija 1999. gadā)

4. tabula

Galvenās nodokļu likmes Latvijā un Ziemeļvalstīs. 2024. un 2040. gadā (%)

Datu avots: PWC. 2024. Pasaules nodokļu kopsavilkumi. <https://taxsummaries.pwc.com/>

	UIN 2024. gadā (un 2040. gadā)	Progresīvā IIN augstākā likme 2024. gadā (un 2040. gadā)	PVN standarta likme 2024. gadā (un 2040. gadā)	Individuālā kapitāla pieauguma nodoklis 2024. gadā (un 2040. gadā)
Dānija	22 %	52 %	25 %	52 %
Somija	20 %	55 %	24 %	30-34 %
Zviedrija	20,6 %	52 %	25 %	30 %
Latvija	20 % (20 %)	31 % (50 %)	21 % (25 %)	20 % (līdz 50% jo saskaņots ar IIN likmi)

Igaunijā 2020. gadā bija visaugstākais valsts nodarbinātības īpatsvars procentos no visas nodarbinātības ES.⁷⁹ Jaunās Ziemeļvalstis sekoja šim piemēram). Satiksmes ministriju pārcēla uz Daugavpili, Reģionālās attīstības ministriju – uz Rēzekni, Zemkopības ministriju – uz Dobeli, bet Izglītības un zinātnes ministriju – uz Liepāju.

Citas nozīmīgas reformas, kas paredzētas Latvijas reģionu izaugsmei, bija Rīgas Tehniskās universitātes pārcelšana uz Cēsīm un nodokļu administrācijas – uz Ventspili. Tomēr šīs reformas nebija viennozīmīgi veiksmīgas, visām decentralizētajām struktūrvienībām cīnoties, lai piesaistītu augstākā līmeņa darbiniekus, savukārt bez pilsētas dzīves piesaistes Rīgā ārvalstu studentu plūsma uz Cēsu Tehnisko universitāti palēninājās. Tomēr bēgļu un trešo valstu migrācijas apjoms pieauga, jo Latvijā pieņemtā Ziemeļvalstu identitāte piesaistīja arvien lielāku imigrantu skaitu, kuri pārcēlās uz Baltijas reģionu. Turklāt Latvijas iedzīvotāju novecošanās dēļ bija nepieciešams arvien lielāks nodokļu maksātāju skaits, lai finansētu dāsnos Ziemeļvalstu tipa pabalstus, kas tagad bija pieejami arī latviešiem.

Tādējādi Latvijas iedzīvotāju skaits mēreni palielinājās, un vidējais vecums samazinājās. Taču vienlaikus tas radīja arī arvien lielāku sociālo konfliktu skaitu, ko tikai daļēji mazināja Latvijas lielākā un aktīvākā pilsoniskā sabiedrība un augstāks sociālā kapitāla (savstarpējā uzticēšanās) līmenis. Galēji labējās partijas, kas noskaņotas pret imigrāciju, nostiprināja savas pozīcijas.

21. gs. 30. gadu otrajā pusē ar nodokļu ieņēmumiem saistītie ieguldījumi veselības aprūpē, izglītībā un publiskajā infrastruktūrā sāka atmaksāties. Latvijas ekonomika enerģiski attīstījās un kļuva pievilcīgāka starptautiskajiem investoriem. Latvija kā atzīta Ziemeļvalsts arvien vairāk iekļāvās Ziemeļvalstu vērtību ķēdē, kuras nozīme arvien vairāk padziļinājās saistībā ar notikumiem globālās ģeopolitikas arēnā. Daži Latvijas uzņēmumi saskatīja ieguvumu no palielinātajiem nodokļu maksājumiem, un eksportam ar markējumu “Ražots Ziemeļvalstīs” bija krietni lielāka pievienotā vērtība. Taču citi iebilda pret augstajiem nodokļiem, un radās jaunas pret nodokļiem vērstas partijas, lai apstrīdētu Latvijā pieņemto Ziemeļvalstu modeli.

⁷⁹ Eurostat. 2021. Nodarbinātība valsts pārvaldē. https://ec.europa.eu/eurostat/cache/digpub/european_economy/bloc-4d.html?lang=en

3. Scenārijs. Gurdenā Latvija

2040. gada Latvija ir ļoti līdzīga pirmo 30 atjaunotās neatkarības gadu Latvijai. Latvijas ekonomika turpina augt, lai gan gaušāk nekā kaimiņvalstīs – Igaunijā un Lietuvā. Latvijas valdības bieži nostrādā pilnu četru gadu pilnvaru termiņu, taču būtisku reformu tiek īstenots maz.

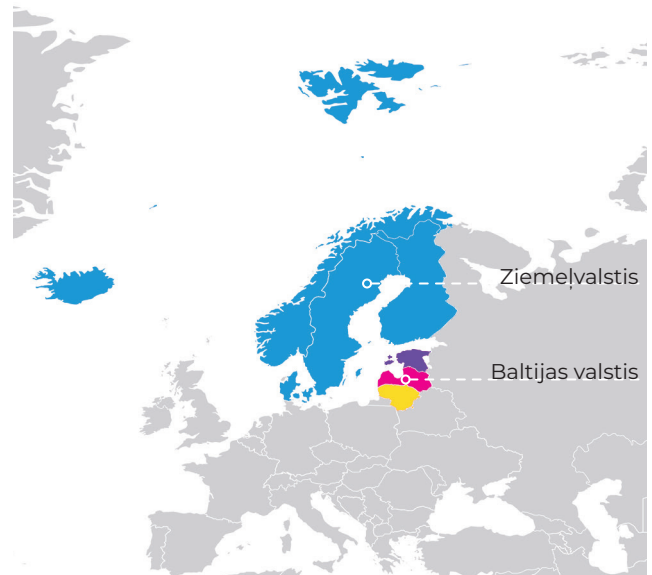
Nodokļu likmes ir palikušas gandrīz nemainīgas, un valdības izdevumu īpatsvars IKP saglabājas 40 % apmērā. Politikā ir paplašinājuši sabiedrisko labumu apjomu, pakļaujoties sabiedrības pieprasījumam. Tomēr, darot vairāk ar tādu pašu naudas summu, sasniegtie veselības un izglītības jomas rezultāti ir nemainīgi zemi. Latvijā joprojām ir zemākais paredzamais dzīves ilgums dzimšanas brīdī Baltijas valstīs⁸⁰ un lielākā paredzamā mūža ilguma atšķirība starp dzimumiem Eiropas Savienībā (prognozē, ka Latvijas vīrieši nodzīvos vidēji par desmit gadiem mazāk nekā Latvijas sievietes⁸¹).

Tomēr Latvija turpina piesaistīt ĀTI, jo tai ir zemāki nodokļi un algas nekā kaimiņvalstīs. Latvijas darbaspēks ir mazāk produktīvs nekā kaimiņvalstīs, taču tas ir daudz lētāks. *Rail Baltica*, Latvijas jūras ostas un lidosta “Rīga” nozīmē, ka Latvijai ir stabila loģistikas infrastruktūra (lai gan ceļi kļūst arvien nolietotāki). Ekonomika attīstās pieticīgi.

Plaisa starp Latvijas un Igaunijas budžetu turpina palielināties (2024. gada Igaunijas budžetā bija gandrīz 13 000 EUR uz vienu iedzīvotāju, bet Latvijas –8700 EUR). Šī gandrīz 40 % atšķirība saglabājas arī turpmāajos gados. Latvieši turpina ar dziļu skaudību skatīties uz igauņiem un jautāt: kāpēc mēs atpaliekam? Sabiedrības neapmierinātība joprojām ir augsta. Tā kā ieguldījumi izglītībā un pētniecībā joprojām ir zemi, ironiskā kārtā nav pieejami līdzekļi šī kritiskā jautājuma izpētei.

Vispārējai izglītībai joprojām ir atšķirīga kvalitāte. Elitārās ģimnāzijas, kas lielākoties

5. karte
Status Quo Ziemeļeiropā

atrodas Rīgā, turpina sagatavot vidusskolu absolventus, kuri iestājas Lielbritānijas un ASV elitārajās augstskolās. Taču arvien vairāk vecāku savus bērnus sūta uz privātajām vidusskolām, kas ir radījušas modernāku mācību vidi un ātrāk pielāgojas globālajām izglītības tendencēm. Latvijas lauku reģionos vidusskolām ir grūtības atrast dabaszinātņu, tehnoloģiju, inženierzinātņu un matemātikas priekšmetu skolotājus (īpaši pēc lielas daļas STEM skolotāju aiziešanas pensijā 21. gs. 30. gadu sākumā), un ievērojamā sasniegumu atšķirība, par ko liecina centralizētie eksāmeni, kļūst arvien lielāka. Slikts matemātikas zināšanu līmenis izraisa nepārtrauktu cīņu par dabaszinātņu, tehnoloģiju, inženierzinātņu un matemātikas augstskolu absolventiem, lai apmierinātu Latvijas darba tirgu. Ārvalstu tiešie investori sūdzas par kvalificēta cilvēkkapitāla trūkumu.

Latvijas reģionālajās skolās joprojām sarūk skolēnu skaits, jo Latvijas demogrāfija nemainīgi piedzīvo ilgstošu lejupslīdi,

⁸⁰ Eurostat. 2024. Paredzamais dzīves ilgums dzimšanas brīdī 1980.–2022.

https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Table01_Life_expectancy_at_birth_1980-2022_v1.png

⁸¹ Eurostat. 2024. Paredzamā dzīves ilguma atšķirības starp dzimumiem 2021. gadā dzimšanas brīdī.

<https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Gender-gap-life-expectancy-at-birth-2022V1.jpg>

iedzīvotāju novecošanos un urbanizāciju. 2040. gadā Latvijas iedzīvotāju skaits ir tikai 1,6 miljoni, un vidējais vecums ir pieaudzis līdz 46,5 gadiem (no 44 gadiem 2024. gadā).⁸² Trīs ceturtdaļas iedzīvotāju (salīdzinot ar divām trešdaļām 2024. gadā) dzīvo Rīgas metropoles reģionā. Taču galvaspilsēta turpina ciest no iekšzemes investīciju trūkuma, jo Latvijas valdība turpina tērēt atlikušos, lai arī krietni samazinātos ES līdzekļus (kas nav novirzīti Ukrainai un Moldovai), Latvijas reģionos. Iedzīvotāju skaita samazināšanās Latvijas lauku pilsētās un ciemos nerada nodokļu bāzi, kas nepieciešama, lai uzturētu peldbaseinus, koncertzāles, muzejus un citu kultūras un atpūtas infrastruktūru, kas izveidota Latvijas pirmajos divdesmit gados Eiropas Savienībā. Līdzīgi samazinās arī pārkvalifikācijas, mūžizglītības un uzņēmējdarbības atbalsta programmas.

Lauku rajoni turpina iztukšoties, cilvēkiem pārceļoties uz pilsētām, īpaši Rīgas metropoles reģionu. Ar samazinātu iedzīvotāju skaitu (550 000) Rīga ir tikai trešā lielākā pilsēta Baltijas valstīs, atpaliekot no Viļņas (660 000) un Tallinas (555 000), bet joprojām apsteidzot Kauņu (340 000). Investīciju trūkums publiskajā infrastruktūrā un zemā nodokļu bāze nozīmē, ka Rīga izskatās nobružāta un salīdzinoši mazattīstīta. Tas vēl vairāk mudina jaunos speciālistus pārcelties uz priekšpilsētām, kas atrodas ap Rīgu. Tām ir labi finansēta publiskā infrastruktūra, jo 75 % no iedzīvotāju ienākuma nodokļa nonāk piepilsētas pašvaldībās. Šie profesionāļi turpina braukt uz darbu Rīgā, izmantojot pilsētas infrastruktūru (un par to nemaksājot), bet dzīvot piepilsētā. Tomēr Rīga joprojām ir salīdzinoši turīgs Latvijas reģions, un ievērojama daļa no tās nodokļu ieņēmumiem joprojām tiek novirzīta nabadzīgākajiem perifērijas reģioniem.

Latvijas kaimiņvalstis gūst ekonomisku labumu no salīdzinošās Rīgas lejupslīdes un visas Baltijas uzņēmējdarbības plūsmas, kas seko *Luminor Bank* piemēram

un pārceļas uz Tallinu vai Viļņu. Lietuvas jaunā vadošā aviokompānija *airLithuania* novirza aviācijas satiksmi prom no lidostas "Rīga" uz jauno lidostu, kas apkalpo Kauņas un Viļņas reģionu. Galvenās Baltijas politiskās sadarbības institūcijas — Baltijas Padome un Baltijas Asambleja — turpina savu darbību, taču ir maz jaunu iniciatīvu ārpus sadarbības aizsardzības sektorā (kas joprojām ir vissvarīgākais Baltijas valstu sadarbības elements, lai gan Lietuvas un Igaunijas aizsardzības analītiķi sūdzas, ka Latvija nespēj izpildīt savu pienākumu daļu bruņoto spēku lieluma un kapacitātes ziņā). Tā kā Lietuva un Igaunija ir kļuvušas bagātākas un izlauzušās no vidējā ienākuma slazda, tām ir mazāk kopīgu interešu ar Latviju ārpus aizsardzības jautājumiem.

Latvijas politiskā sistēma ir palikusi nemainīga. Ir liels politisko partiju skaits (tā kā partijas reģistrācijai nepieciešami tikai 200 biedri, ir viegli izveidot jaunu partiju, un tām partijām, kuras valsts vēlēšanās sasniedz vairāk nekā 2 % balsu un saņem valsts finansējumu, partiju vadītāji ir ļoti motivēti saglabāt politiskās struktūras pat pēc sliktā vēlēšanu rezultāta), un parlaments joprojām ir sadrumstalots. Lai izveidotu valdības koalīciju, ir nepieciešama ideoloģiskā partiju sajaukšanās, un šis ideoloģiskās saliedētības trūkums padara gandrīz neiespējamu veikt būtiskas reformas. Izņēmums ir tad, kad reformu virza kāds no Latvijas starptautiskajiem partneriem – tad publiskais sektors ķeras klāt un veiksmīgi izpilda jebkuru reformu plānu. Līdz ar to Latvija tiek uzskatīta par stabilu starptautisku partneri, kas pilda savas starptautiskās saistības un nekritiski pieņem Eiropas Savienības direktīvas un regulas, pat ja tās var būt pretrunā ar Latvijas nacionālajām interesēm. Latvija sabalansē savu budžetu un spēlē pēc Eiropas Centrālo banku fiskālajiem noteikumiem. Joprojām ir patiesība, ka katra pēc 1991. gada latviešu paaudze dzīvo labāk nekā iepriekšējā paaudze. Taču taisnība ir arī tam, ka igauņiem un lietuviešiem dzīves līmenis ir augstāks.

⁸² Eurostat 2024. Iedzīvotāji un novecošanās. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Population_structure_and_ageing#Median_age_is_highest_in_Italy_and_lowest_in_Cyprus

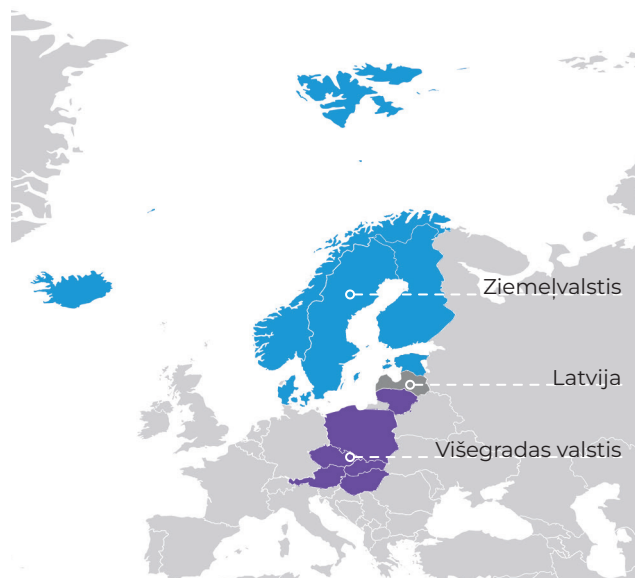
4. Scenārijs. Vientuļā Latvija

21. gs. 20. gadi bija lielas globālas nenoteiktības desmitgade. Globālā ģeopolitika mainījās, Ķīnai nostiprinot savu ietekmi Āzijā un ārpus tās, savukārt Krievija pārbaudīja NATO, Eiropas Savienības un Rietumu izturību. ASV saistības pret saviem Eiropas sabiedrotajiem palika ar jautājuma zīmi. Pasaules ekonomika pasliktinājās, un pieprasījums pēc Latvijas precēm un pakalpojumiem galvenajos eksporta tirgos samazinājās. Eiropas Savienības fondi, kuriem jau divus gadu desmitus bija tik nozīmīga loma Latvijas infrastruktūras un cilvēkkapitāla attīstībā, tika novirzīti ES kandidātvalstīm – Ukrainai un Moldovai.

Latvijas valdība uz to reaģēja ar nozīmīgu nodokļu samazināšanu, cenšoties piesaistīt ārvalstu tiešos investorus un nomierināt vietējos uzņēmumus, kuru peļņa sarukusi. 2040. gadā valdības izdevumu attiecība pret IKP samazinājās līdz 30 %, kas ir viens no zemākajiem rādītājiem ES. Taču vienlaikus valsts budžetā spriedzi radīja aizsardzības izmaksas, nelabvēlīgā demogrāfiskā piramīda (pieaug pensionāru skaits un sarūk darbaspējīgo vīriešu un sieviešu skaits) un nepieciešamība finansēt infrastruktūras attīstību no valsts līdzekļiem. Vienlaikus pensionāri joprojām bija aktīvākie vēlētāji, un viņu prasības – lielākas pensijas un pabalsti, kā arī uzlabota veselības aprūpe – nemainīgas, un šīm prasībām pievienojās visas politiskās partijas. Taču tādējādi valsts budžeta iespējas tika maksimāli izsmeltas, no sarukušajiem nodokļu ienākumiem finansējot valdības funkcijas un galvenokārt pensionāriem paredzētos sociālos pakalpojumus. Izdevumi aizsardzībai faktiski samazinājās, neskatoties uz starptautisko nedrošību. Jaunieši, kurus sarūgtināja investīciju trūkums skolās, universitātēs un izglītībā, kā arī ierobežotās darba iespējas, nonāca konfliktā ar pensionāriem, un pavērsās jauna plaša sabiedrībā. Jauniešu skaits, kuri kārtoja iesaukšanas valsts aizsardzības dienestā pārbaudi, turpināja samazināties, negatīvi ietekmējot Latvijas bruņoto spēku apjomu un gatavību. Kopējais noskaņojums valstī saglabājās nomākts.

Notika izmaiņas reģionālajā politiskajā vidē.

6. karte
Višegradas Lietuva, Ziemeļvalstu Igaunija, izolēta Latvija

Igaunija enerģiski īstenoja savu vīziju par pievienošanos Ziemeļvalstu nāciju klubam. Igaunija arvien ciešāk integrējās ar Somiju, līdzfinansējot (kopā ar privātiem un Ķīnas valdības investoriem) 100 kilometrus garu zemūdens tuneli starp Helsinkiem un Tallinu, ko 2018. gadā pirmo reizi bija iecerējis Angry Birds spēles izgudrotājs Peters Vesterbaka (*Peter Vesterbacka*). Tuneļa pabeigšana šajā reģionā mainīja ļoti daudz ko. Jaunajā un strauji augošajā *HelTal* (Helsinki un Tallinas) metropoles apgabalā dzīvoja vairāk nekā viens miljons cilvēku, un tas kļuva par nozīmīgāko pilsētu Baltijas valstīs, apsteidzot Rīgu un Viļņu kā loģisku vietu reģionālās uzņēmējdarbības galvenās mītnes izvietojumam. Jaunajā ātrgaitas dzelzceļa posmā starp tagad apvienotajām Helsinku un Tallinas lidostām (pazīstama kā *HelTal* lidosta) tranzīta gaisa satiksme arvien vairāk tika pārvietota no lidostas Rīga (RIX) uz *HelTal*. RIX tika novērota pakāpeniska pasažieru skaita samazināšanās, jo *HelTal* apkalpoja gan zemo izmaksu (Tallinā), gan pilna servisa pārvadātājus (Helsinkos). Igaunijas valdība iegādājās daļu Finnair (pārdēvēta par *FinEst*), un aviokompānija sāka piedāvāt vairākus maršrutus no RIX, cenšoties izspiest *airBaltic* no tirgus.

7. karte

Helsinku-Tallinas metropoles zona

Lietuva arvien vairāk sadarbojās ar Poliju un pievienojās Višegradas valstu grupai (līdzās Polijai, Ungārijai, Čehijai un Slovākijai). Noslogotākā *Rail Baltica* kravu satiksme ir starp Lietuvu un Poliju, jo uzlabotie transporta savienojumi ar Poliju veicināja tirdzniecības pieaugumu starp Lietuvu un Vāciju. Lietuva pagrieza muguru Ziemeļvalstu un Baltijas valstu sadarbībai, apzinoties, ka tās intereses ES ir ciešāk saistītas ar Višegradas valstīm, nevis ar Ziemeļvalstīm.

Līdz ar to Latvija tika starptautiski izolēta no Baltijas kaimiņvalstīm, kuras gan savas politiskās intereses, gan arvien vairāk tirdzniecības fokusu pārorientēja prom no Latvijas, kas, šķiet, ir vienīgā Baltijas valsts. Latvijas uzticība Eiropas un Rietumu vērtībām kliboja, un tā piedzīvoja demokrātijas lejupslīdi. Sabiedrībā atbalstu guva ideja par spēcīgu līderi, piemēram, Singapūras premjerministrs Lī Hsiens Lūngs (*Lee Hsien Loong*) (kurš ir šajā amatā kopš 2004. gada un kura tēvs Lī Kuans Jū (*Lee Kuan Yew*) līdzīgi ieņēma šo amatu vairāk nekā 30 gadus), kurš var dot politisku virzību un noteiktību un pieņemt ilgtermiņa lēmumus.⁸³ Galu galā 21. gs. 20. gadu sākumā

gandrīz puse (48 %) no visiem Latvijas iedzīvotājiem piekrita apgalvojumam, ka ir ļoti labi vai diezgan labi, ja ir “spēcīgs līderis, kuram nav jānopūlas ar parlamentu un vēlēšanām” (kas ir trīs reizes vairāk, salīdzinot ar 16,8 % igauņu, kuri arī atbalstīja spēcīgu līderi).⁸⁴

Sekojošot Viktorā Orbāna (*Victor Orban*) Ungārijas piemēram, spēcīgs partijas līderis, kurš bija vīlies Latvijas attīstībā, ieguva četrdesmit mandātu vietas Latvijas Saeimā un izveidoja trīs partiju valdības koalīciju ar divām trešdaļām parlamenta mandātu, vēlāk pārveidojot Latvijas vēlēšanu apgabalu robežas un mandātu skaitu (lai dotu priekšroku Latvijas reģioniem, kuros līderim ir liels atbalsts), vēl viņš iecēla labvēlīgus tiesnešus tiesās un politiskos biedrus galvenajos valsts drošības amatos un sabiedrisko mediju kontrolē. Valsts nodarbinātība faktiski palielinājās, jo līderis atalgoja savus atbalstītājus ar darbu valsts sektorā. Korupcija pieauga. Vēlēšanas turpināja rīkot, un balsis tika skaitītas likumīgi, taču starptautiskie vēlēšanu novērotāji norāda, ka politiskā konkurence ir sašķobīta par labu esošajiem līderiem.

⁸³ Sabiedriskās domas aptaujas liecina, ka atbalsts ir zemāks tādiem spēcīgajiem līderiem kā Ķīnas prezidentam Sji Dzjiņpinam (*Xi Jinping*) vai Krievijas prezidentam Vladimiram Putinam, taču Singapūras vai pat Ungārijas autoritārisma modelis tiek vērtēts daudz pozitīvāk.

⁸⁴ Pasaules vērtību aptauja 7: 2017.–2022. Vienlaikus skaidri jānorāda, ka šajā pašā aptaujā krietni vairāk Latvijas iedzīvotāju (81,2%) piekrita apgalvojumam, ka ir ļoti labi vai diezgan labi, ka valstī ir “demokrātiska iekārta”.

Eiropas Komisija pret demokrātijas pasliktināšanos Latvijā vērsās ar Nosacītības regulas pasākumiem, kas ļauj atteikt ES dalībvalstij ES līdzekļus, ja tā pārkāpj tiesiskuma principus.⁸⁵ Lai arī ES kohēzijas un struktūrfondi jau bija lielā mērā izsīkuši, šis solis liedza Latvijas lauksaimniekiem piekļuvi ES atbalstam un vēl vairāk samazināja līdzekļus jau tā nomocītajai Latvijas zinātnieku saimei. Krievija un Ķīna piedāvāja palīdzēt un sniegt Latvijai finansiālu atbalstu, lai kompensētu budžeta iztrūkumu. Taču Latvijas starptautiskā reputācija tika sagrauta, un Rietumu investori nopietni apsvēra iespēju pārcelties uz kādu no diviem Latvijas dinamiskākajiem kaimiņiem. Uzņēmēji no Ķīnas un postpadomju valstīm Latvijā saskatīja jaunas ekonomiskās iespējas, kas joprojām piedāvāja atbalsta punktu ES vienotajā tirgū.

Šī politiskā un ekonomiskā lejupslīde turpināja ietekmēt Latvijas demogrāfiju. Iekšzemē latvieši turpināja virzīties uz Rīgu. Latvijas mazpilsētās un ciemos uzbūvētie peldbaseini, muzeji un kultūras centri bija kļuvuši par “baltajiem ziloņiem”, kas piesaista tūristus, līdzīgi kā Spānijā un citviet ES uzbūvētās reģionālās “spoku” lidostas, un ir tikpat nelietojami. Tā kā darbavietu bija maz un valsts infrastruktūra pasliktinājās, Latvijas reģioni kļuva arvien nepievilcīgāki gan darbiniekiem, gan uzņēmumiem. Sarūkot profesionālajām iespējām Rīgā, daudzi profesionāļi ir pārcēlušies uz dinamisko *He/Tal* metropoles reģionu vai Rietumeiropu ar Lietuvas starpniecību. Abos gadījumos viņi gūst labumu no atrašanās tuvu mājām. Šī talantīgo cilvēkresursu pāreja no Latvijas uz Baltijas kaimiņvalstīm vēl vairāk veicina to ekonomiku, bet draud Latvijā izraisīt strauju lejupslīdi.

⁸⁵ Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES, Euratom) 2020/2092 (2020. gada 16. decembris) par vispārēju nosacītības režīmu Savienības budžeta aizsardzībai. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/HTML/?uri=CELEX:32020R2092>

AUTORI

Daunis Auers, PhD (Londona)

Domnīcas *LaSER* Valdes priekšsēdētājs, Latvijas Universitātes (LU) profesors, Žana Monē profesors, LU doktora studiju programmas “Sociālās zinātnes” direktors. Studējis Londonas Ekonomikas augstskolā (LSE) un Londonas Universitātes koledžā (UCL) Apvienotajā Karalistē. Bijis ASV Fulbraita programmas pētnieks Kalifornijas universitātē Berklijā (2005-2006), Fulbraita profesors Vašingtonas universitātē Sietlā (2023-2024) un Baltijas-Amerikas Brīvības fonda pētnieks Wayne State universitātē Detroitā (2014) ASV. Bijis ASV bāzētās Baltijas studiju apvienības (*Association for the Advancement of Baltic Studies*) prezidents. Latvijas Valsts Prezidenta izveidotās Valsts konkurētspējas komisijas loceklis, Rīgas Stradiņa universitātes Padomnieku konventa loceklis un Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kameras (LTRK) goda konventa padomnieks. Eiropas un Baltijas valstu politikas, politisko risku un ekonomikas konkurētspējas pētnieks.

Uldis Spuriņš

Domnīcas *LaSER* pētnieciskais direktors. Studējis Fordhemas Universitātē (*Fordham University*) ASV, Dienviddānijas Universitātē (*Syddansk Universitet*) un Latvijas Universitātē. Bijis ekonomikas pasniedzējs Ņujorkas pilsētas universitātē (*CUNY*) un Fordhemas universitātē, darbojies kā domnīcas Certus vadošais pētnieks, gatavojis ekonomiskos pētījumus uzņēmumiem, valsts un nevalstiskām organizācijām. Veicis pētījumus par IKT, veselības, farmācijas, augstākās izglītības, apstrādes rūpniecības, būvmateriālu ražošanas un citām Latvijas ekonomikas nozarēm.

Latvijas Stratēģijas un ekonomikas risinājumu
institūta (domnīca LaSER) mērķis ir izstrādāt un
piedāvāt Latvijas politikas īstenotājiem jaunas, ino-
vatīvas un pierādījumos balstītas politiskās idejas.